

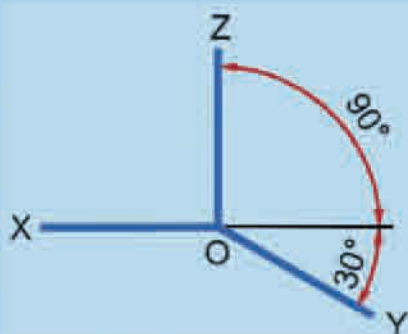
İ.A. Hacıyev

ŞƏRQ MİNİATÜR SƏNƏTİNDƏ KOMPOZİSİYA  
QURULUŞUNDA FORMA VƏ  
ÜSLUB XÜSUSİYYƏTLƏRİ

\*\*\*

İ.A. Hacıyev

THE FEATURES OF FORMS AND STYLES IN  
THE STRUCTURE OF COMPOSITION  
OF EAST MINIATURE ART



**İ.A.Hacıyev**

**ŞƏRQ MINİATÜR SƏNƏTİNDƏ  
KOMPOZİSİYA QURULUŞUNDA  
FORMA VƏ ÜSLUB XÜSUSİYYƏTLƏRİ**

**\*\*\***

**I.A.Hacıyev**

**THE FEATURES OF FORMS  
AND STYLES IN THE STRUCTURE  
OF COMPOSITION OF EAST  
MINIATURE ART**

*AMEA-nın Memarlıq və İncəsənət İnstitutunun Elmi Şurasının qərarı ilə  
çap edilir (23 aprel 2012-ci il, protokol № 2).*

**Elmi redaktor:** sənətsünaslıq doktoru  
**K.B.Akilova**

**Rəyçilər:** memarlıq üzrə elmlər doktoru  
**R.B.Əmənzadə**

sənətsünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru  
**T.R.Bayramov**

**İ.A.Hacıyev. Şərq Miniatur sənətində kompozisiya quruluşunda  
forma və üslub xüsusiyyətləri. Bakı, "Təknur", 2012. 88 s. ill.**

Kitabda Şərq miniatur sənətinin inkişaf tarixi, onun Azərbaycanda təşəkkül və formalaşma dövrləri təhlil edilmiş, bu sahədə fəaliyyət göstərmiş görkəmli tədqiqatçıların yaradıcılıqları işıqlandırılmışdır. Həmçinin, miniatur sənətinin kompozisiya quruluşunda özünəməxsus ifadə tərzləri, hündəsi qanunauyğunluqlara əsaslanan forma və üslub xüsusiyyətləri araşdırılmışdır.

Kitabdan mədəniyyət və incəsənətin problemlərinin tədqiqi ilə məşğul olan mütəxəssislər, bu sahədə təhsil alan tələbələr, magistrələr, doktorantlar, eləcə də müəllimlər faydalana bilərlər.

**İSBN: 978-9952-445-43-5**

**© İ.A. Hacıyev, 2012**

## ÖN SÖZ

Qədim Şərq ölkələrində elm, mədəniyyət və incəsənətin inkişaf etmiş müxtəlif sahələri sırasında təsviri sənətin klassik növü olan miniatür sənətinin xüsusi yeri vardır. Bu sənət növü hələ qədim zamanlardan Şərqdə təşəkkül tapmışdır. XVI əsrdən etibarən miniatür sənəti daha çox dünyəvi süjetlərə əsaslanaraq Şərfin bir çox ölkələrində, o cümlədən Azərbaycanda inkişaf etmişdir.

Azərbaycanda bu sənət tekstil məmulatları – bədii parça, xalı, xalça nümunələri ilə yanaşı, daha çox kitab tərtibatında istifadə edilmişdir. Eyni zamanda, miniatür sənəti müstəqil mahiyyətli yaradıcılıq sahəsi kimi də səciyyəvidir. Qeyd etmək lazımdır ki, bu ənənəvi və zəngin sənət növü uzun illər tədqiqatçıların, sənətçilərin diqqətini cəlb etmiş, zaman-zaman araşdırılmış, öyrənilmişdir. Bu aspektdə aparılan tədqiqat işlərində Azərbaycan sənətsünas alimlərinin, mütəxəssislərinin böyük zəhməti və nailiyyətləri vardır. Bütün bunlarla yanaşı, bu zəngin sənətin davamlı olaraq araşdırılmasına hələ də ehtiyac hiss olunmaqdadır. Elm, mədəniyyət və incəsənət tariximizin daha dərin qatlarının öyrənilməsi baxımından sözügedən sahə tədqiqat obyektini kimi bu günümüzdə də öz aktuallığını saxlamaqdadır.

Qeyd edirəm ki, mən bu sənətlə hələ tələbəlik illərindən ciddi maraqlanmağa başlamışdım. Vaxtilə təhsil aldığım Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Bədii qrafika fakültəsində bir neçə müəllimin və tələbənin (onlardan biri də mən idim – *İ.H.*) təşəbbüsü ilə “Orta məktəbdə təsviri sənət dərslərində kompozisiyanın tədrisinə dair metodik göstəriş” (Bakı, 1989) adlı dərs vəsaiti nəşr edildi. Həmin vəsaitin ikinci hissəsi miniatür sənətinə həsr edilmişdir. Bu hissə hazırda sənətsünaslıq üzrə elmlər doktoru olan C.Həsənzadənin təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə işlənilmişdir. Beləliklə, vəsaitin hazırlanması mənə miniatür sənətini daha yaxından öyrənməyə imkan verdi.

Nəhayət, bir çox illərdən sonra, tədqiqat işimin başqa istiqamətdə olmasına baxmayaraq, bu sənət növü mənim nəzər - diqqətimi yəni, lakin fərqli səviyyədə cəlb etdi. Qeyd etməliyəm ki, bu sənətdə



müxtəlif mövzuların məzmunu və mahiyyətinin, məna çalarlarının, kompozisiyanın forma və üslub xüsusiyyətlərinin, rəng koloritinin və s. tədqiq edilməsi, öyrənilməsi üçün uzun illərin peşəkar səviyyədə tədqiqatçılıq təcrübəsi, sənət sahəsində yetkin təfəkkürün olması vacibdir. Bu istiqamətdə apardığım araşdırmaların məntiqi nəticəsi olaraq, 2010-cu ildə respublikada nəşr edilən nüfuzlu məcmuələrin birində “Ənənəvi sənətin müasir dizayn yaradıcılığında tətbiqi imkanları” adlı elmi məqaləmi dərc etdirdim.

Qərbi Avropa incəsənətinə məxsus rəssamlıq əsərlərinin böyük əksəriyyətində kompozisiyada təzahür edən xüsusiyyətlər, əməliyyatlar vizual informasiya kontekstində ilk baxışda özünün mürəkkəbliyi ilə diqqəti cəlb etsə də, təhlil prosesində həmin məqamlar tədricən aydınlaşır. Təbii ki, bəzi istisnalar da yox deyildir. Məsələn, tədqiqatçıların son araşdırmalarına görə Leonardo da Vinçinin “Sirlə axşam”, yaxud “Məxfi axşam” tablosunda müəyyən kodların mövcud olması haqqında fikirlər vardır.

Şərq miniatürlərində isə ilk baxışdan sadə görünən kompozisiyalarda mövzunun məzmunu tam reallığı ilə vizual kontekstdə təzahür olduğu kimi deyil, daha dərin məntiqi məna çalarlarına əsaslanır. Burada məzmun kompozisiyanın spiralvari quruluşu kimi mahiyyətin mürəkkəbliyinə doğru davam edir və Şərq nağıllarında olduğu kimi, sirlə “qırxıncı” otağa müəmmalı “başgicəlləndirici” bir yol uzanır.

Dünyanın yeddi möcüzəsindən biri olan qədim Misir ehramları xarici görünüş etibarilə bizə hələ orta məktəbdən yaxşı tanış olan həndəsi cism – piramida formasındadır. Lakin misirşünaslar yaxşı bilirlər ki, bu möhtəşəm tikililərdə, onların içərisindəki labirintlərdə nə qədər mürəkkəb konstruktiv quruluşlar mövcuddur. Bu abidələrdə bəşəriyyət üçün açılmamış sirlər hələ də qalmaqdadır.

Beləliklə, miniatür sənətinin tədqiqi istiqamətində öz fikirlərimi obrazlı olaraq aşağıdakı kimi ümumiləşdirmək istərdim: Miniatür sənəti zəngin bir ləl-cəvahirat xəzinəsidir; oraya daxil olan zərgər bir də oradan çıxmaq üçün böyük əziyyət, nigarançılıq çəkir... Və ümumiyyətlə, çıxmaq istəyirmi?

2011-ci ilin sentyabr ayında keçirilməsi nəzərdə tutulan, görkəmli miniatür tədqiqatçısı, sənətşünaslıq üzrə elmlər doktoru, professor, AMEA-nın müxbir üzvü Kərim Kərimovun 90 illik yubileyinə hazırlıq işləri gedirdi. AMEA-nın Memarlıq və İncəsənət İnstitutunun direktoru, sənətşünaslıq üzrə elmlər doktoru, professor Ərtegin Salamzadə keçiriləcək tədbirdə yubilyarın yaradıcılığı haqqında mənə də çıxış hazırlamağı tapşırırdı. Bu tapşırığa əsasən böyük səylə hazırladığım çıxışı həmin tədbirdə məruzə etdim və bundan sonra məndə kitabın yazılması haqqında ideya yarandı .

## FƏSİL I

### MINİATÜR SƏNƏTİNİN İNKİŞAF TARİXİNDƏN

*Bu köhnə saray ki, adıdır aləm,  
Gecəyə, gündüzə çapardır hər dəm.  
Burda şahlıq edib məzara girmiş,  
Yüz minlərlə Bəhram, yüz minlərlə Cəm.*

*O qəsir ki, göyə çiyin vururdu,  
Şahlar dərğahında boyun bururdu.  
Gördüm eyvanına qonmuş bir qumru,  
Daima oxuyur: ku- ku- ku- ku- ku!*

*Ömər Xəyyam*

Qədim Şərqlə Miflər, əsətlər, əfsanələr və nağıllarla dolu sirli bir aləm, sehrli bir dünya ... !

Qoca Şərqlin ən qədim mədəniyyətinə, incəsənətinə və dövlətçilik ənənələrinə malik olan ölkələrindən biri də qədim İrandır. Göstərilən mənbədə, İngilis şərqşünası və arxeoloqu K.Vilsonun qədim İran incəsənətinin tədqiqi ilə bağlı qənaətlərində deyilir: "Son arxeoloji qazıntılar sübut edir ki, İran incəsənəti Misir və Babil incəsənətindən daha qədimdir. Şuş, Təxticəmşid, Damğan yaşayış məskənlərindən əldə edilən maddi mədəniyyət abidələri İran incəsənətinin altınillik tarixə malik olması haqqında məlumat verir". O, sonra qeyd edir: "... daha qədim bir mədəniyyət mövcuddurmu? ... Əldə edilən məlumat və nişanələr sübut edir ki, bu mədəniyyətin mərkəzi Azərbaycan ərazisi olmuşdur" [14, s. 8].

Neçə yüzilliklərin arxasından həzin-həzin pıçıldayan, kədərli ömrün dərin fəlsəfi hekayətini misilsiz səviyyədə ehtiva edən Nişapurlu Xəyyamın heyrətamiz rübailəri, Sədi Şirazinin müdriklik, hikmət xəzinəsi olan "Gülüstan"ı bu günümüzdə də sevile-sevile oxunan və dünya ədəbiyyatını zənginləşdirən ən gözəl nümunələrdən, incilərindən hesab edilir.

İncəsənətin ən qədim və geniş yayılmış növlərindən biri də musiqidir. İncəsənətin tərkib hissəsi olan təsviri sənətin və musiqinin tamaşaçı, dinləyici auditoriyası daha genişdir. Həmin yaradıcılıq sahələrinə aid olan müxtəlif səpkili sənət əsərləri istənilən yerdə – hər hansı bir coğrafi məkanda nümayiş etdirilməsindən asılı olmayaraq, geniş tamaşaçı və dinləyici kütlələri tərəfindən həmişə maraqla qarşılıdır.

Müxtəlif xalqlar çoxəsrlik tarixi inkişaf yolu keçmiş musiqi mədəniyyətinə malik olmuşlar və bu musiqilərin hər birinin özünəməxsus zənginliyi, eləcə də milli xüsusiyyətləri vardır. Qədim dövrlərdən indiyədək böyük inkişaf yolu keçmiş və öz zənginliyi, ecazkarlığı ilə dinləyicini heyran edən, qəlbə rahatlıq gətirən musiqilərdən biri də İran musiqisidir.

İran musiqisində elə bir həzinlik, rəvanlıq vardır ki, o, Azərbaycan muğamlarında olduğu kimi, (lakin özünəməxsus formada) insanın ruhuna çilənir, dinləyicini xəyalən çox qədimlərə aparır, ona sanki tarixin qaranlıq keçmişlərində qalmış sirli hekayətlərdən söhbət açır. Paradoksal hal ondadır ki, melodiyanın ahəngi üzrə zərb alətləri ilə müşayiət edilən oynaq ritmlərin özündə belə, eyni zamanda bir yangı, bir nalə vardır; ritmlər davam etdikcə insanın ruhunu sanki özü ilə aparır... İnsan tədricən trans vəziyyətinə yaxınlaşır. Belə hal insanda qeyri-adi sevincdən və ya son dərəcə üzücü bir kədərdən asılı olaraq baş verə bilər. Bu musiqidə təzadlı olan hər iki məqam vəhdətdə təzahür edir. Həmin ritmik səslər sadəcə hər hansı bir alətin çıxartdığı texniki səs deyildir; o, hansısa zamanda yaşamış, dövrən sürmüş, heyrətamiz zəngin təbiətə malik olan bir insanın qəlb nəğməsidir. O qəlb ki, orada bəşər övladı üçün “bəxş edilmiş” duyğu və hisslərin, ali keyfiyyətlərin hamısı bütünlüklə mövcud olmuşdur. Bu hiss və duyğular yüzilliklər, minilliklər boyu sadəcə kamil texniki alət vasitəsilə yaşadılmış, nəsil-dən-nəslə ötürülmüşdür. Həmin səslər Azərbaycan muğamlarında olduğu kimi tanrı dərgahına çox yaxındır.

Musiqi məclislərinə aid müxtəlif səhnələri əks etdirən kompozisiyalar öz dövründə Azərbaycan rəssamları tərəfindən çəkilmiş miniatür rəsmlərində də geniş yer almışdır.

Qədim İran ərazisində mövcud olmuş bir çox qədim maddi-mənəvi mədəniyyət nümunələri müasir dövrümüzədək gəlib çatmışdır. İslam dininin meydana gəlməsi və yayılması, islam mədəniyyətinin təşəkkülü dövründə memarlıq, xüsusilə dini memarlıq abidələri, onların interyer və eksteryerindəki müxtəlif formaların həndəsi-riyazi həlli, nəqqaşlığın, ornament incəsənətinin bədii-estetik ifadəsi özünün yüksək sənətkarlıq səviyyəsinə çatmışdır [26; 27; 28; 29]. Bütün bunlarla yanaşı, İslam dininin geniş yayıldığı və möhkəmləndiyi bir dövrdə – orta əsrlərdə insan təsvirlərinin rəsm edilməsi yasaq olunduğu bir halda, məhz insan təsvirlərinə əsaslanan tematik kompozisiyalarla zəngin olan miniatür sənətinin o dövrün ictimai, dini-ideoloji münasibətləri ilə ziddiyyət təşkil etməsinə baxmayaraq, inkişaf etdiyi də məlumdur. Bu barədə bir qədər sonra danışacağıq.

Əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi, İran ərazisində, eyni zamanda qədim dövlətçilik ənənələri olmuşdur. Tarixi mənbələrdə göstərilir ki, burada eramızdan əvvəlki minilliklərdə meydana gələn müxtəlif dövrlər əsrlər keçdikcə bir-birini əvəz etmişlər. Əlbəttə, dövlətçilik ənənələrinin inkişafı təbii olaraq, mədəniyyətin və incəsənətin də formalaşmasına yaxşı mənada öz təsirini göstərə bilmişdir. Məlum olduğu kimi, İran ərazisində müxtəlif xalqlar yaşamışdır və onların mədəniyyətlərində özəl – özünəməxsus xüsusiyyətlərlə yanaşı, oxşar cəhətlər də az olmamışdır.

XVI əsrdə Azərbaycan və İranın vahid Səfəvilər imperiyasının tərkibində olması hər iki ölkənin, o cümlədən xalqların bir-birinə yaxınlaşmasına böyük təsir göstərmişdir. Göstərilən mənbədə qeyd edilir ki, burada bir çox Azərbaycan yazıçıları, şairləri, tarixçiləri, alimləri İranın müxtəlif bölgələrində yaşayıb, Azərbaycan və fars mədəniyyətinin inkişafına qiymətli töhfələr verirdilər [3, s. 545]. Əlbəttə, bu mədəniyyətlərin qarşılıqlı əlaqələri, inkişaf xüsusiyyətləri tarix boyu araşdırılmış, öyrənilmiş və həmin aspektdə tədqiqatçılar tərəfindən müxtəlif səpkili fikirlər irəli sürülmüşdür. Belə fikirlərdən birinin müəllifi professor Timurçin Əfəndiyev Azərbaycan mədəniyyətinin antik fars və türk mədəniyyəti ilə bağlılığı, doğmalığı haqqında yazır: “Ya-

xın Şərqi üç qədim mədəniyyəti əsrlər boyu bir nehrin üç axarı kimi dünya sivilizasiyasını heyran qoymuş, bəşəriyyətin estetik və əxlaqi kamilliyi üçün tükənməz mənəvi qida mənbəyi rolunu oynamışdır” [9, s. 48].

Fikrimizcə, zəngin tarixi ənənələrə söykənən bu əlaqələri müasir dövrümüzdə də davamlı olaraq inkişaf etdirmək lazımdır. Çünki ən azı bu iki xalq islam dini dəyərlərinin və mədəniyyətinin daşıyıcılarıdır. Qarşılıqlı əsasda olan istər mədəni, istərsə də iqtisadi inkişafa yalnız dostluqla, humanizm və demokratiya prinsiplərinə söykənən münasibətlərdəki əməkdaşlıqla nail olmaq mümkündür. Eyni coğrafi ərazidə minilliklər boyu yaşamış xalqların mədəniyyətində, incəsənətində, adət-ənənələrində elə qarşılıqlı xüsusiyyətlər vardır ki, onları hansısa siyasi çərçivədə məhdudlaşdırmaq olmaz. Çünki genetik yaddaş bunu qəbul etmir.

Orta əsrlərdə İran ərazisində mədəniyyətin, incəsənətin çiçəklənməsi, iqtisadiyyatın, diplomatiyanın sürətlə inkişaf etməsi, geniş bir ərazini əhatə edən Səfəvilər dövlətinin yaranması (1501–1736) və fəaliyyəti ilə bağlı olmuşdur. Səfəvilər dövlətinin iqtisadi, siyasi, mədəni həyatında Azərbaycan şəhərlərinin, o cümlədən Təbrizin xüsusi rol oynadığı, bu şəhərlə Asiya və Avropanın bir çox şəhərləri arasında geniş ticarət əlaqələrinin olması haqqında məlumat verilir. Həmin dövrlərdə dövlətin hərtərəfli inkişafı ilə əlaqədar olaraq mədəniyyət və incəsənətin də geniş inkişafına əlverişli şərait yaranmışdır. Saray kitabxanası bir növ “incəsənət akademiyası”na çevrilmişdir ki, burada da dövrün mahir xəttatları, rəssamları, cildçiləri, nəqqaşları və s. sənətkarları çalışır, yaradıcı fəaliyyət göstərirdilər [2, s.404–405]. Bir çox yaradıcı qabiliyyətlərə malik olan – istedadlı şair, rəssam və xəttat Şah İsmayılın, eləcə də oğlu Təhmasibin dövründə saray kitabxanası xeyli sayda peşəkar sənətkarları öz ətrafına toplamışdır. Kitabxananın nəzdindəki bədii emalatxanada o dövrün görkəmli xəttat və rəssamlarından olan – Soltan Məhəmməd, oğulları Mirzə Əli və Məhəmmədi, Mir Müsəvvir və oğlu Mir Seyid Əli, Müzəffər Əli, Sadiq bəy Əfşar, Şah Mahmud Nişapuri, Dust Məhəmməd və digər sənətkarlarla yanaşı,

Herat, İsfahan, Şiraz və s. şəhərlərdən gəlmiş Şərqi məşhur sənətkarları Kəmaləddin Behzad, Ağa Mirək, Qasiməli və başqalarının da məhsuldar fəaliyyəti barədə məlumat verilir [6, s. 110-111].

Yuxarıda adları çəkilən sənətkarların yaradıcılığının əsas istiqamətini miniatür sənəti təşkil edirdi ki, bu yaradıcılıq da öz zənginliyinə – üslub xüsusiyyətləri, texniki həll imkanları, bədii-estetik dəyərlərinə görə peşəkar məktəb səviyyəsinə çatmış, zaman - zaman inkişaf yolunda olmuşdur. Mənbələrdə miniatür sənətinin inkişafında Təbriz və Herat məktəbinin, onların aparıcı nümayəndələri – Soltan Məhəmməd və Kəmaləddin Behzadın xüsusi rol oynadığı qeyd edilir.

Miniatür sənətindən danışarkən, həm miniatür sözünün etimoloji yozumuna, həm də bu sənətin inkişaf mərhələlərinə qısa da olsa nəzər salmaq lazım gəlir.

Miniatür sənətini ifadə edən “miniatür” sözünün mənası həmçinin, bu sənətin mahiyyəti və tarixi inkişaf dövrləri aşağıdakı kimi xarakterizə edilir.

Miniatür (fransızca miniature, italyanca miniatura, latınca minium – keçmişdə əlyazma kitablarını bəzəmək üçün istifadə edilən əlvan rənglər) – həmçinin, kiçikliyi və öz bədii üsullarının xüsusi incəliyi ilə fərqlənən təsviri sənət əsəri kimi şərh edilir. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, bu sənətin Avropa mənşəli sözlə izahı bir qədər qənaətbəxş deyildir. Çünki bu sənət növü özünəməxsus forma, üslub xüsusiyyətlərinə malik olan ənənəvi yaradıcılıq sahəsi kimi divar boyakarlığında – freskalarda, o cümlədən parça və xalça nümunələrində heç də kiçik ölçüdə olmayaraq tətbiq edilmişdir. Müstəqil mahiyyətli boyakarlıq, qrafika, oyma, xüsusilə, portret (dəzgah boyakarlığındakı portretdən fərqli olaraq burada obrazlar əsasən şərti xarakter daşıyır) əsərləri miniatürün səciyyəvi növlərindən biri hesab edilir. Miniatürün əsas sahələrindən biri də kitab miniatürüdür. Bu sahənin hələ Qədim Misirdə mövcud olması haqqında məlumat vardır. Orta əsrlər Bizans və Qərbi Avropa miniatürələrində Bibliya süjetləri və müqəddəslərinin həyatından götürülmüş səhnələr daha mühüm yer tuturdu. XI əsrdən başlayaraq, Rusiyada miniatürün ikona sənətində dini kitabların bədii



tərtibatında daha çox istifadə edildiyi bildirilir. XV əsrdən etibarən miniatür əsərlərində dünyəvi süjetlər üstünlük təşkil etməyə başlamışdır. Bu sənət növü ərəb ölkələrində, İran, Əfqanıstan, Orta Asiya, Türkiyə və Hindistan, eləcə də Azərbaycanda xüsusilə inkişaf etmişdir. Mənbələrdə orta Şərqdə bu sənətin ilk nümunələrinin Azərbaycan şəhərlərində – Təbrizdə, Marağada yaranması haqqında məlumat verilir [1, s.577].

Təbriz miniatür məktəbinin üslub xüsusiyyətlərindən, onun inkişafı və əhatə dairəsindən danışarkən, burada görkəmli alim, sənətşünaslıq üzrə elmlər doktoru, professor, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü Rasim Əfəndiyevin fikirlərini qeyd etmək yerinə düşərdi. O, yazır: “XVI əsrdə Təbriz məktəbi üçün səciyyəvi olan keyfiyyətlə Qərbi Avropada İntibah dövrü sənətkarlarının arasında müəyyən oxşarlıq vardır. Görünür ki, mədəniyyətin hərtərəfli yüksək inkişaf etdiyi dövrlərdə sənətlərin sintezinin bir problem kimi meydana çıxması və bunun nəticəsində hərtərəfli inkişaf etmiş sənətkarların yetişməsi təsadüfi deyil, ümumi və qanunauyğun bir haldır” [6, s.111]. Həqiqətən də, mübaligəsiz demək olar ki, Qərbi Avropa ölkələrində İntibah mədəniyyətinin təşəkkül tapdığı bir dövrdə – orta əsrlərdə Şərq mədəniyyəti və incəsənətinin də özünəməxsus bədii üslub xüsusiyyətləri ilə inkişafının özünü büruzə verdiyi açıq-aydın sezilir.

Miniatür sənətinin tədqiqatçısı, sənətşünaslıq üzrə elmlər doktoru Cəmilə Həsənzadə çox doğru olaraq miniatür boyakarlığının memarlıq, xalçaçılıq sənəti və muğamla yanaşı, orta əsr müsəlman mədəniyyətində ən parlaq səhifələrdən biri olduğunu göstərir [17, s. 3].

Görkəmli söz ustaları Nizaminin, Firdovsinin, Hafizin və başqa klassiklərin əsərlərinə çəkilən illüstrasiyalar bu sənət növünün daha da təkmilləşdirilməsi və zənginləşdirilməsində əhəmiyyət kəsb etmişdir. Təsviri sənətin geniş yayılmış növü olan miniatür sənəti Azərbaycan rəssamlarının yaradıcılığında XVI-XVII əsrlərdə özünün yüksək inkişaf səviyyəsinə çatmışdır.

Kitab tərtibatında istifadə edilən miniatürdə kompozisiya quruluşunun heyrətamizliyi ondadır ki, o, sözügedən sahənin tələbinə uyğun



olaraq kiçik ölçüdə olmasına baxmayaraq, daha geniş məzmunlu mövzuları əhatə edir. Dünyanın ən möhtəşəm muzey və kitabxanalarında, o cümlədən şəxsi kolleksiyalarda saxlanılan bu nümunələrdə müxtəlif poetik əsərlərin məzmununu emosional-estetik, bədii-fəlsəfi cəhətdən ifadə edən dolğun həyat səhnələrinə, təbiətin ecazkar rəng çalarlarını əks etdirən güllərdən, çiçəklərdən ibarət olan zəngin landşafta rast gəlik. Bu rəsmlərdə mühitin estetik görünüşü ilə yanaşı, tikililərin interyer və eksteryerlərində kiçik də olsa, verilən çoxçeşidli dekorasiya elementləri, bəzək ünsürləri ümumilikdə əsəri daha da zənginləşdirir, tamaşaçıda estetik hisslər yaradır. Ümumiyyətlə, Təbriz məktəbinə aid olan müxtəlif miniatür rəsmlərində Azərbaycan dekorativ-tətbiqi sənətinə xas olan şəbəkə və ornament incəsənətinin əyani nümunələrinə tez-tez rast gəlmək olur. Görünür, uzun illər boyu yaradıcılıq prosesində formalaşan ənənə yalnız təsviri sənətin bir növü ilə məhdudlaşmayaraq, tətbiqi sənətin digər sahələrinə də sirayət etmiş və eyni zamanda onlardan bəhrələnmişdir. Bununla əlaqədar olaraq, görkəmli miniatür tədqiqatçısı K.Kərimov yazır: “Təbriz miniatür məktəbi İranda və Azərbaycanda təsviri və dekorativ sənət növlərinin inkişafına, onların bədii üslub və ifadə vasitələrinin təkmilləşməsinə qüvvətli təsir göstərmişdir. Təbriz miniatür sənətinin bu təsiri divar boyakarlığı, süjetli xalçalar, bədii metal, parça və keramika sənətində təsviri motivlərin bədii formasında, obrazlı ifadə vasitələrində daha qabarıq gözə çarpır” [12, s.27- 28].

Rəsmlərdə interyerin estetik həlli üçün istifadə edilən nəbati ornamentlərlə yanaşı, həndəsi ornamentlərə də geniş yer verilmişdir. Həndəsi quruluşlu ornament-kompozisiyalarda altıguşəli, səkkizguşəli ulduzlardan, romb, altıbucaqlı, səkkizbucaqlı və digər həndəsi fiqurlardan istifadə edildiyi diqqəti cəlb edir və bu kompozisiyaların böyük əksəriyyəti simmetrik quruluşa malikdir.

Əlbəttə, yüzilliklər boyu formalaşaraq, böyük tarixi inkişaf yolu keçmiş bu sənət növünün, eləcə də sənətkarlıq məktəbinin, onun nümayəndələrinin yaradıcılıq fəaliyyətinin tam təhlili məqalələr səviyyəsində əhatə edilə bilməzdi. Təsadüfi deyildir ki, həmin sənət sahəsində

namizədlik və doktorluq səviyyəsində dissertasiyalar yazılmış, monoqrafiyalar nəşr edilmişdir. (Namizədlik (indiki fəlsəfə doktorluğu) dissertasiya işinin rəyçilərindən biri də bu məqalənin müəllifi olmuşdur [4]).

Miniatür sənəti vaxtilə bir çox Azərbaycan, o cümlədən xarici ölkə tədqiqatçılarının diqqətini cəlb etmiş və müxtəlif dövrlərdə onlar tərəfindən bu sahədə geniş araşdırmalar aparılmışdır. Bu sənət növünün araşdırılmasında digər tədqiqatçılarla yanaşı, görkəmli sənətsünas alim K.Kərimovun müstəsna xidmətləri olmuşdur. Onun bu sahədəki fəaliyyəti xüsusi olaraq qeyd edilməlidir.

Azərbaycanda miniatür sənətinin tədqiqi və öyrənilməsi ilə əlaqədar C.Həsənzadə yazır: “Azərbaycan sənətsünaslığında ilk dəfə miniatür sənətinin tədqiqi məsələsi 1950-ci illərdə Ə.Salamzadə, K.Kərimov və R.Əfəndiyevin məqalələrində yer almışdır. A.Qazıyevin kalliqrafiya və miniatür sənəti, onların əlyazmaların yaradılması prosesində qarşılıqlı təsirinə tədqiqinə həsr edilmiş monoqrafiyası bu gün də öz aktuallığını itirməmişdir. Miniatürün öyrənilməsi istiqamətində Azərbaycan məktəbinin əsası AMEA-nın müxbir üzvü K.Kərimovun 1970-1980-ci illərdə nəşr edilmiş işləri əsasında qoyulmuşdur. Tam mənada demək olar ki, bu işlərdə XVI əsr Təbriz miniatürünün, Sultan Məhəmməd məktəbinin tarixi hərtərəfli əhatə edilmişdir” [17, s. 10].

K.Kərimov hələ Sovet dönməində təsviri incəsənətdə, o cümlədən sənətsünaslıqda hakim qurumun siyasi ideologiyasının aparıcı xəttini təşkil edən “sosializm realizmi metodu”nun dəbdə olduğu bir zamanda böyük vətənpərvərlik duyğusu ilə və xüsusi uzaqgörənliklə miniatür sənətimizin tədqiqinə daha cox yer ayırmış, məhz bu sənət sahəsində sanballı tədqiqat işləri ərsəyə gətirmişdir. Onun “Azərbaycan miniatürləri” (1980), “Miniatür rəssamlığı” (1983), “Divarüstü boyakarlıq” (1983), “Sadiq bəy Əfşar” (1987), “Azərbaycan incəsənəti” (1977, 1992), “Soltan Məhəmməd və onun məktəbi” (1970,1993) və digər əsərləri miniatür sənətinin öyrənilməsində nəzəri-metodoloji baza olaraq, ümumilikdə Azərbaycan sənətsünaslıq elmini daha da zənginləşdirmişdir.

Həqiqətən də, K.Kərimovun geniş elmi araşdırmalarını əks etdirən, yuxarıda adları çikilən tədqiqat əsərlərində və eləcə də müxtəlif illərdə nəşr edilmiş digər çoxsaylı elmi məqalələrində miniatür sənətində kompozisiya quruluşunun bir çox xüsusiyyətləri – dekorativlik, rənglərin abəngdarlığı, fiqurların ətraf mühitlə, lirik mənzərələrlə uyurluğu və ümumiyyətlə, rəsmlərin məzmununun bədii-estetik, fəlsəfi-psixoloji məziyyətləri izahlı şəkildə geniş təhlil edilmişdir. Bunlarla yanaşı, K.Kərimov tədqiq etdiyi işlərə obyektiv prinsiplə yanaşaraq, bəzi xarici tədqiqatçıların ziddiyyətli, dolaşq fikirlərinə də münasibət bildirmiş, onlara aydınlıq gətirmişdir [12;13; 20].

K.Kərimovun miniatürlə bağlı tədqiqat işlərinin məzmunu ilə yaxından tanış olarkən, həm coğrafi məkan etibarı ilə, həm də böyük tarixi dövrləri əhatə etmək baxımından Azərbaycan miniatür sənətinin digər Şərq xalqlarının miniatür sənəti ilə müqayisəli şəkildə araşdırılmasının nə qədər böyük zəhmət və diqqət tələb etdiyinin bir daha şahidi oluruq. Görünür, onu bu işə təhrək edən əsas səbəb mənəvi tələbat, daxili sevgi və həvəs olmuşdur ki, yalnız bunların sayəsində o, başladığı işləri müvəffəqiyyətlə davam etdirə bilmişdir.

Sənətşünas alim uzun illər boyu böyük səy və maraqla araşdırdığı miniatür sənətinin Azərbaycan, eləcə də dünya incəsənəti üçün əhəmiyyətindən bəhs edərək yazır: “Miniatür sənəti müsəlman Şərqi xalqlarının çoxəsrlik incəsənət tarixinin ən maraqlı səhifələrindən biridir. Doğrudur, orta əsrlərdə Azərbaycan, eləcə də dünya rəssamları, xalq sənətkarları yaradıcılıq fantaziyasının zənginliyi ilə indi də bizi heyran edən və onu yaradan xalqın bədii mədəniyyətinin qədimliyini, çoxcəhətliliyini, özünəməxsusluğunu sübut edən çoxsaylı memarlıq, təsviri və dekorativ sənət əsərləri yaratmışlar və onların çoxu dünya incəsənətinin qızıl fonduna daxil olmuşdur. Buna baxmayaraq, Azərbaycan xalqının dünya bədii mədəniyyəti xəzinəsinə bəxş etdiyi ən sanballı və mühüm sənət inciləri onun sənətkarlarının miniatür rəssamlığı sahəsində yaratdığı əsərlərdir. Bir əsrdən artıqdır ki, Şərq miniatürünün şah əsərləri nəinki rəssamların, eləcə də çoxlu sənətsevərlərin diqqətini cəlb edir” [13, s. 3].

K.Kərimovun miniatür sənəti üzrə əsərlərinin elmi və bədii dili o qədər zəngindir ki, oxucu şərh edilən rəsm əsərini əyani olaraq görməsə belə, mütləq zamanı onda həmin iş haqqında tam real təsəvvür yarana bilər. Bu da bir daha deməyə əsas verir ki, alimin rəssamlıq sahəsində zəngin biliyi, geniş təsəvvürü olmuşdur. Əlbəttə, dünya incəsənətinin qızıl fonduna daxil edilmiş miniatür sənətinin görkəmli tədqiqatçısı, həmçinin bu sahədə Azərbaycan məktəbinin banisi olan K.Kərimovun zəngin irsi əvvəlki zamanlarda olduğu kimi, bu günümüzdə və gələcəkdə də ənənəvi sənətin öyrənilməsində nəzəri-metodoloji baza kimi öz əhəmiyyətini itirməyəcəkdir.

Beləliklə, biz də bu ənənəvi və zəngin sənət növü üzrə apardığımız araşdırmalar nəticəsində gəldiyimiz bəzi qənaətləri növbəti fəsildə izahlı olaraq, şərh etməyi zəruri hesab etdik.

## II FƏSİL

### MINİATÜR SƏNƏTİNDƏ KOMPOZİSİYA QURULUŞUNDA HƏNDƏSİ QANUNAUYĞUNLUQLAR

Məlum olduğu kimi, İntibah dövrü Avropa rəssamlarının əsərlərində mövcud olan perspektiv qanunlar miniatür sənətində tətbiq edilməmişdir. Məsələ burasındadır ki, bu sənətdə məkan-fəza dərinliyinə deyil, müstəvi görüntüyə üstünlük verilmişdir. Belə bir quruluş rəsmlərdə formatın yuxarı və aşağısında əlavə kiçik çərçivələrdə olan yazı-mətn hissələri ilə kompozisiyanın ümumi müstəvidə uyarlığını təmin edir. Digər cəhət onunla izah edilə bilər ki, çox kiçik formata olan bu rəsmlərdə çoxsaylı fiqurların perspektiv qanunda verilməsi əlbəttə ki, mümkünsüz olardı. Yəni, perspektivə düşən arxa plandakı fiqurlar kiçilmə miqyasına görə sezilməzdi. Və ümumiyyətlə, Şərq təsviri sənətində, dekorativ tətbiqi-sənət nümunələrində, xüsusilə, memarlıqda dekorasiya üçün işlənən kompozisiyalar təbiət səhnələrini əks etdirən real təsvirlərlə yanaşı, ornament incəsənətinə, semantik işarələrə, zoomorf və mifik, eləcə də müxtəlif bədii əsərlərdəki obrazlardan ibarət olan şərti təsvirlərə və s. elementlərə əsaslanır ki, bunların da əksəriyyəti daha çox müstəvi quruluşda, formada olur (əlbəttə, burada bəzi istisnalar da vardır). Məsələn, XVI yüzilliyə aid olan Bakı Şirvanşahlar sarayı ansamblında Divanxana və türbə üzərindəki düzgün altıbucaqlı fiqurun içərisində olan yazı nümunəsində hərflər elə tərzdə yerləşdirilmişdir ki, yaranan şrifli kompozisiya vizual olaraq, həcmli formada ifadə olunur (şəkil 1, a). Həmin kompozisiyada müxtəlif dinamik vəziyyətlərdə altı ədəd kub təsviri görmək olar (sözsüz ki, üzərində yazı nümunəsi olan). Kublar izometrik proyeksiyada verilmişdir. Düzgün altıbucaqlı içərisində üçölçülü fəza sistemində dinamik vəziyyətlərdə kub təsvirlərini əks etdirən kompozisiyaların mürəkkəb qavrayış əməliyyatları ilə əlaqədar olaraq, psixologiya üzrə elmi ədəbiyyatlarda əyani material qismində nümunə kimi istifadə edildiyi məlumdur. Lakin

həmin nümunələrdə hərflərdən fərqli olaraq, işıq-kölgə effektlərindən istifadə edilir. Bununla yanaşı, belə həcmli fiqurlardan ibarət olan dinamik kompozisiyalardan hazırda interyer üçün nəzərdə tutulan kafel nümunələrində dekorasiya məqsədi ilə də istifadə edilir.

Verilmiş digər şəkildə altıbucaqlı fiqur içərisində ərəb qrafikasından ibarət olan yazı örnəyi elə bir peşəkarlıqla işlənmişdir ki, kompozisiya müxtəlif vəziyyətlərdə dinamik olaraq, həm müstəvi formada, həm də həcmli formada görünür və qavranılır (şəkil 1, b). Yazı nümunəsinə əsaslanan kubşəkilli formaya digər bir başqa işdə – “Mədrəsədə” adlı miniatür rəsminə interyerin dekorasiyasında təsadüf edilir. Lakin buradakı düzgün altıbucaqlı içərisində olan hərflərin düzülüşündən asılı olaraq, həmin fiqurun özü bütövlükdə kubşəkilli formada ifadə olunmuşdur. Yazı örnəyindən ibarət olan bu kub da, izometrik proyeksiyada verilmişdir.

Bunlarla yanaşı, Azərbaycanın memarlıq abidələrində ərəb qrafikasında olan müstəvi formalı və həndəsi quruluşlu təkrarlanan şriftli kompozisiya nümunələrinə də çox təsadüf edilir. Quran ayələrindən götürülmüş sözlərdən, “Allah” kəlamlarından ibarət olan belə kompozisiyalarda hərflərin düzülüşü son dərəcə ciddi nizama və riyazi dəqiqliyə əsaslanmışdır (şəkil 2, 3).

Naxçıvanda XIV əsrə aid Qarabağlar türbəsinin, XIV əsrə aid Bərdə türbəsinin, Təbrizdə XV əsrə aid Göy məscidin, Ərdəbildə XV-XVI əsrlərə aid Şeyx Səfi türbəsinin kaş bəzəklərində yazı əsaslı şriftli kompozisiyaların bariz nümunələrini görmək olar.

Bu cür kompozisiyalar mənə etibarlı ilə konkret sözləri ifadə etsə də, eyni zamanda ornament - kompozisiya nümunəsi kimi özlərində bədii-estetik xüsusiyyətləri də təcəssüm etdirirlər. Miniatür rəsmlərindəki interyerin tərtibatında yuxarıda qeyd edilən həcmli şriftli kompozisiya nümunələri ilə yanaşı, eləcə də müstəvi formada olan həndəsi quruluşlu kompozisiyalardan istifadə olunmuşdur. Belə dekorasiya formalarına həmçinin digər dekorativ-tətbiqi sənət nümunələrində rast gəlmək olur. Məsələn, XVI əsr Təbriz məktəbinə məxsus olan “Namazlıq xalı”da belə kompozisiya formalarını görmək mümkündür.



Beləliklə, göstərilən istisnalardan fərqli olaraq, qeyd etmək lazımdır ki, müxtəlif dekorativ kompozisiyaların müstəvi formaya əsaslanma ənənəsi elə miniatür rəsmlərində süjetli kompozisiyalarda da saxlanılaraq, davam etdirilmişdir. Yəni bədii yaradıcılıqda – təsviri fəaliyyətdə kompozisiyaların yaradılmasında bu cür yanaşma artıq müəyyən zaman şəraitində formalaşaraq, xüsusi təfəkkür tərzinə çevrilmişdir. Ümumiyyətlə, əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi, miniatür rəsmlərində həm real, həm də rəmzi mahiyyət daşıyan təsvirlərin olmasına əsasən, bu işlərdə həm realizmin, həm də simvolizmin hər ikisinin mövcud olduğunu söyləmək olar.

Nəhayət, yuxarıda qeyd etdiyimiz “şərti təsvirlər” ifadəsindən çıxış edərək, bəzi məqamlara aydınlıq gətirməyə çalışaq. Belə ki, miniatür rəsmlərində kompozisiyalarda məşhur şəxsiyyətlərin həyat və fəaliyyətini əks etdirən səhnələr konkret mövzular üzrə olsa da, personajların təsvirləri tam şərti, bəlkə də simvolik xarakter daşıyır.

Burada da aydın bir məntiq vardır ki, konkret simalar, şəxsiyyətlər o dövrün hakim dini ideologiyasına zidd olaraq, “yaradılmış” oxşarlığında deyil, yəqin ki, elə əvvəlcədən düşünülmüş formada subyektiv təxəyyülə əsasən, qeyd etdiyimiz kimi, simvolik, formal bir görünüşdə təqdim edilmişdir. Digər tərəfdən, formatın miqyasının kiçikliyi və rəsmlərin kompozisiyalarındakı fiqurların çox olması zahiri oxşarlığın təsvirinə texniki olaraq da bir o qədər imkan vermir. Bəzən obrazların konkretləşdirilməsi, rəsmiləşdirilməsi üçün onların təsvirində yardımçı detallardan – fərqli libaslardan, baş geyimlərdən, eləcə də digər məişət əşyalarından istifadə olunduğu diqqəti cəlb edir.

Bunlarla yanaşı, miniatür sənətində real insan surətlərini əks etdirən portretlər haqqında da məlumat vardır [12, s.32].

Miniatür rəsmlərində diqqəti çəkən digər bir məsələ də bu işlərdə işıq-kölgə münasibətlərinin olmaması ilə bağlıdır. Yəni, rəsmlərdə ümumilikdə, işıq-kölgənin həm planlara görə, həm də personajlar üzrə tətbiq edilmədiyi diqqəti çəkir və bu da obyektiv cəhətdən izah oluna bilər (əlbəttə, bununla əlaqədar başqa fikirlər də vardır). Lakin bununla belə, miniatür rəsmlərində işıq-kölgənin səthi, bəzən də nisbətən

effektli verildiyi nümunələrə də təsadüf edilir; məsələn, “İbrahim çadırdadır əcnəbiləri qəbul edir”, “İsgəndərin cənazəsi üzərində ağlaşma” adlı nümunələrdə işıq-kölgə effektlərindən qismən də olsa istifadə edilmişdir.

Rəsmlərdə qeyd olunduğu kimi, sözügedən qanunauyğunluğa riayət edilməməsi, elə bir nöqsan olmayıb, əksinə, kiçik format üzərində fiqurların çoxsaylı olmasına baxmayaraq, kompozisiyaların ümumi görünüşünün vizual qavranılmasını daha da effektiv edir. Formatın müxtəlif yerlərində olan fraqmental səhnələrdəki təsvirlər aktiv vizual qavrayış obyektini kimi miqyasdan asılı olmayaraq, daha aydın seçilə bilirlər. Ümumiyyətlə, kompozisiyalarda çoxsaylı və kiçik ölçülü fiqurların kifayət qədər olması göstərilən prosesin perspektivdə olduğu kimi miqyasa görə, praktiki olaraq tətbiqinə o qədər də imkan vermir. Digər tərəfdən, bu rəsmlər bədii əsərlərə çəkilən illüstrasiya kimi nəzərdə tutulmasına baxmayaraq, əslində, onlar həm də dekorasiya məqsədi ilə əlyazmaların ümumi məzmununun əyani olaraq, estetik baxımdan zənginləşdirilməsi üçün tətbiq edilmişdir. Müxtəlif nümunələrdə bəzək ünsürlərinin və kifayət qədər zəngin rəng koloritinin olması ikinci məqsədi də önə çəkir. Ona görə də, dekorasiya məqsədi ilə işlənən kompozisiyalar daha çox müstəvi formalı görünüşə əsaslanır və orada həcmli görünüş üçün işıq-kölgəyə elə bir ehtiyac qalmır. Beləliklə, miniatür rəsmlərində işıq-kölgənin verilməməsi, həm ənənəyə, həm də həcmə və qavranılmaya görə məqbul hesab edilə bilər. Kompozisiyalardakı personajların təsvirlərinin konkret ifadə olunması və daha aydın qavranılması üçün rəsmlərdə kifayət qədər peşəkarlıqla kontur xətlərdən istifadə edilmişdir ki, bu da onların daha aydın qavranılmasını təmin edir.

Burada yeri gəlmişkən, bir təcrübəni də qeyd etmək istərdik. Vaxtilə vitrajçı rəssam sənəti üzrə ilkin ixtisas təhsili aldığım texniki məktəbdə ixtisas üzrə digər fənlərlə yanaşı, “Dekorativ rəsm” adlı bir fənn də tədris edilirdi. Həmin fənn üzrə hər hansı bir mövzunun işlənilməsində kompozisiyalarda müxtəlif cismləri, məişət əşyalarını və digər obrazları işıq-kölgəsiz, natural olan və yaxud özümüz müəyyənləşdir-



diyimiz rənglərdə təsvir edirdik. Burada əsasən kontur xətlərə üstünlük verilirdi və belə rəsmlər öz dekorativliyi ilə seçilirdi. Belə bir işləmə metodunun daha bir maraqlı cəhəti ondan ibarət idi ki, sonradan daha effektiv alınmış kompozisiyaları əlavə kontur xətlər vasitəsilə hissələrə ayıraraq, vitraj üçün eskiz nümunəsinə çevirirdik. Həmin eskizlər əsasında şüşə üzərində duru lak qarışığından istifadə edərək, yağlı boya ilə vitraj nümunələri hazırlayırdıq. Şüşə üzərində olan belə işlər kifayət qədər şəffaf olduğundan işıqı yaxşı keçirirdilər. Hər halda bu da bədii sənətdə ənənəyə söykənən bir təcrübədir.

Ümumiyyətlə, miniatür rəsmlərində texniki həll və üslub xüsusiyyətləri əsərdə ümumi bütövlüyü – harmonikliyi tam təmin edir. Burada hər şey – əsərdəki obrazların əşya-məkan mühitilə dinamik qarşılıqlı əlaqəsi, eləcə də rənglərin, ayrı-ayrı dekor elementlərinin hamısı vəhdət halındadır. Tikililərin təsvirinə gəlincə, burada yaxından görünənə bilən əyani təsvir metodundan – aksonometrik proyeksiyalardan istifadə edildiyi diqqəti çəkir. Yəni rəsmlərdə binaların, onların eyvanlarının və s. əşyaların həcmli görünüşlərinin verilməsində, əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi, dərin fəza-məkan quruluşunu ifadə edən perspektiv qanunlardan deyil, tamaşaçıya daha yaxın görünüşü ilə fərqlənən üçölçülü fəza sistemindəki aksonometrik proyeksiyalardan istifadə edildiyi müşahidə olunur. Belə bir təsvir formasına hətta həmin dövrə aid olan “Süjetli xalı” nümunəsində də təsadüf edilir. Sənətsünaslıq üzrə elmlər doktoru Kubra Əliyevanın qeyd etdiyi kimi, “Təbriz xalça məktəbinin yaranması kalliqrafiya, miniatür, memarlıq dekorunu özündə birləşdirən Təbriz bədii sənətkarlıq məktəbinin ümumi formalaşmasından kənardə olmamışdır” [14, s.23].

Hazırda detalların, əşyaların çertyojlarında, eləcə də inşaat-tikinti layihələrində aksonometrik proyeksiyalardan geniş istifadə edildiyi məlumdur. Bununla yanaşı, hazırkı dövrdə aksonometrik proyeksiyalar müvafiq ixtisas istiqamətləri üzrə həndəsə, rəsmxət kurslarında ayrıca bölmə kimi öyrənilir. Orta ümumtəhsil məktəblərində “Rəsmxət” fənninin tədrisində aksonometrik proyeksiyaların öyrənilməsi şagirdlərdə fəza təfəkkürünün formalaşdırılması, o cümlədən çertyojda görü-

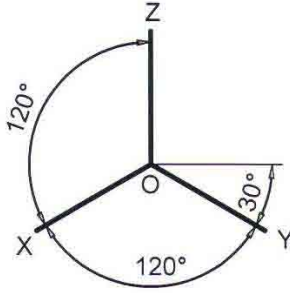
nüslərin müəyyənləşdirilməsi baxımından, vacib mövzu kimi, xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Müvafiq ədəbiyyatlarda proyeksiyaların müxtəlif növləri mövcuddur [15; 21; 23]. Daha münasib olduğu üçün praktiki işlərdə, əsasən, izometrik və frontal dimetrik proyeksiyalardan istifadə olunur. Ona görə də, orta məktəb proqram və dərsliklərində bir qayda olaraq bu iki üsulun öyrənilməsinə diqqət yetirilmişdir.

Təbii ki, neçə yüzilliklər əvvəl həmin rəsmləri işləyən rəssamlar təsəvvür etməzdilər ki, təsvirlərin verilməsində məhərdətlə istifadə etdikləri metod gələcəkdə yunan mənşəli sözlə ifadə olunan “aksonometriya” – (oxlar üzrə ölçmə) adı – termini ilə daha müxtəlif variantlarda çertyoj işlərində geniş şəkildə tətbiq ediləcək.

Düzdür, miniatür rəsmlərində aksonometriya oxlarının təsviri təbii ki yoxdur, lakin sistemin özü mövcuddur. Müasir çertyojlardan fərqli olaraq, miniatür rəsmlərində müəyyənləşdirdiyimiz aksonometrik proyeksiya –  $x$ ,  $y$  və  $z$  oxları üzrə təsvirlərin vəziyyətində (əlbəttə ki, aksonometriya oxlarını şərti qeyd edirik – *İ.H.*) bəzi hallarda cüzi, 2-3 mm xətlərin olduğu nəzərə çarpır. Təbii ki, bu rəsmlər sırf bədii-estetik yaradıcılığa aid olduğundan onların işlənilməsində çertyoj əməliyyatlarındakı mütləq dəqiqlik gözlənilə bilməzdi (burada söhbət millimetrdən gedir).

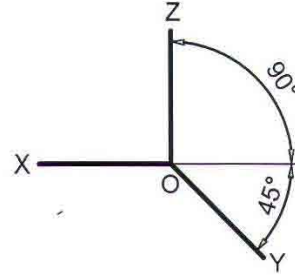
Hazırda daha çox istifadə edilən aksonometrik proyeksiyaların oxlarının vəziyyəti (nümunə 1 *a*, *b*).

Müasir dövrdə istifadə edilən aksonometrik proyeksiya oxlarından müəyyən qədər fərqli olaraq, miniatür rəsmlərində şərti qəbul etdiyimiz aksonometrik proyeksiya oxlarının bucaq dərəcələrinin vəziyyəti aşağıdakı kimi –  $x$  oxu üfüqi,  $z$  oxu şaquli,  $y$  oxu isə üfüqi xəttə  $30^\circ$ -li bucaq altındadır. Nadir hallarda müxtəlif rəsmlərdə müəyyən hissələrdə bu bucağın  $45^\circ$ -li olmasına da təsadüf edilir ki, bu halda oxların ümumi vəziyyəti frontal dimetrik və yaxud frontal izometrik proyeksiya oxları ilə tam uyğunluq təşkil edir.



a)

*a – izometrik proyeksiya oxları*

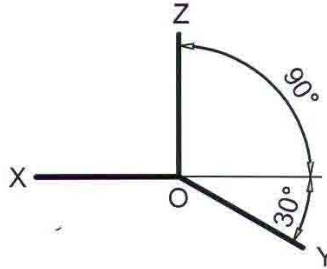


b)

*b – frontal dimetrik proyeksiya oxları*

### **Nümunə 1.**

Miniatür rəsmlərində üçölçülü fəza sistemində aksonometrik proyeksiya (şerti) oxlarının vəziyyəti (nümunə 2).



### **Nümunə 2.**

Nümunədən görüldüyü kimi, üçölçülü fəza sistemini təşkil edən oxların vəziyyəti hazırda həcmli cismlərin əyani təsvirlərinin verilməsində istifadə edilən izometrik və frontal dimetrik proyeksiya oxlarının vəziyyətindən heç də fərqli deyildir. Belə ki,  $x$  oxu frontal dimetrik proyeksiyada olan  $x$  oxuna,  $y$  oxu isə izometrik proyeksiyada olan  $y$  oxuna tam uyğundur. Yəni burada hər iki proyeksiya oxlarının bucaq dərəcələrinin vəziyyəti ayrı-ayrılıqda mövcuddur.

Miniatür rəsmlərində tikililərin, onların müxtəlif hissələrinin, əşyaların fərqli baxış nöqtəsindən təsvirlərinə görə  $y$  oxunun mailliyi sol, yaxud sağ istiqamətdə olur.

Bəs nə üçün miniatürçü rəssamlar nümunə 2-də olan proyeksiyanı seçmişdirlər?

Məlum olduğu kimi, izometrik proyeksiya binanın və yaxud əşyanın tindən görünüşünü ifadə edir, frontal dimetrik və frontal izometrik proyeksiyada isə yan hissə 45°-li bucaq altında üfqi xəttə görə daha çox mailliyə məruz qalır. Bunlardan fərqli olaraq, miniatürçü rəssamların istifadə etdikləri metod bina və digər iri həcmli əşyaların öndən və yandan görünüşündə bəzi məqamlar üçün daha əlverişli imkanlar yaradır. Məsələn, əşyaların ön və yan səthində bəzək ünsürlərinin verilməsində elementlər yalnız yan səthdə müəyyən qədər təhrifə uğramış olur. Ön hissədə isə tam reallığı ilə əks etdirilə bilər. Əlbəttə, biz təkid etmirik ki, bütün işlərdə bu metoddan istifadə edilsin. Lakin ənənəvi sənətdə tətbiq edilən bu üsulun elmi-tarixi nöqtəyi-nəzərdən öyrənilməsi vacibdir.

Bəzi hallarda isə rəsmlərdə, tikililərin təsvirində bir ümumi görünüşdən istifadə edildiyi diqqəti cəlb edir. Yəni, binanın ayrı-ayrı daxili məkanları personajlarla birlikdə bütöv olan ümumi bir görünüşdə təqdim edilmişdir ki, bu da teatrallıq baxımından əhəmiyyət kəsb edir. Bunlardan əlavə, çoxfıqurlu kompozisiyalarda personajların yerləşdirilməsində həm diaqonallar üzrə, həm də dairəvi, spiralvari, ovalvari quruluşa əsaslanan kompozisiyalardan istifadə edilməsi əsərdə kifayət qədər çoxlu obrazların verilməsinə şərait yaradır, digər tərəfdən isə təsvir olunan səhnələrə dinamiklik verir. Məlum olduğu kimi, ovalın özü kvadratın izometrik proyeksiyası olan rombun daxilində çevrə qövsləri ilə çəkilən qapalı əyridir. Deməli, miniatür rəsmlərində kompozisiyanın quruluşu, eyni zamanda müəyyən həndəsi qanunauyğunluqlara əsaslanır. Görünür, bu rəsmləri işləyən rəssamlar rəsm və xəttatlıq sənətilə yanaşı, digər elm sahələrinə yaxından bələd olmuş və onlardan faydalanmağa çalışaraq, əyani təsvirlərin verilməsində müəyyən həndəsi qanunauyğunluqlardan məharətlə istifadə etmişlər.

Burada yenə də akademik R.Əfəndiyevin fikirlərini qeyd etmək maraqlı olardı. O, yazır: “Təbriz miniatür məktəbinin üslub xüsusiyyətlərinin formalaşmasında, bu məktəbin yüksək inkişafında və onun təsir dairəsinin genişlənməsində mühüm rol oynayan rəssamlar hərtərəfli inkişaf etmiş görkəmli sənətkarlar idi. Onların çoxu şair-rəssam,

rəssam-xəttat, xəttat-memmar-rəssam olub, bədii yaradıcılığın müxtəlif sahələrində görkəmli nailiyyətlər əldə etmişlər” [6, s.111].

K.Kərimov isə miniatürçü rəssamların digər peşələrini konkretləşdirərək qeyd edir: “Onların çoxu savadlı, hərtərəfli inkişaf etmiş şəxsiyyətlər idi və bədii fəaliyyətləri incəsənətin yalnız bir sahəsi ilə məhdudlaşmırdı. Bu sənətkarlar tarix və ədəbiyyata gözəl bələd idilər; bəzi məşhur miniatürçü rəssamlar gözəl şair (Mir Seyid Əli, Şahqulu Sadiq bəy Əfşar), xəttat (Müzəffər Əli, Dost Məhəmməd), dekorativ-təbiiqi sənət ustaları (Sultan Məhəmməd, onun oğlu Məhəmmədi və s.) olmuşlar” [13, s.7].

Əlavə etmək olar ki, bu rəssamlar yuxarıda göstərilən sahələrlə bərabər riyaziyyatı, həndəsəni, təbiətşünaslığı, eləcə də rəngşünaslığı yaxşı bilmişlər. Adları hörmət və fəxarətlə çəkilən bu sənətkarlar dünyaya, fakt və hadisələrə, ətraf aləmə, onun ecazkar gözəlliklərinə biganə qalmamış, öz intellektual yaradıcılıq imkanları ilə tarixin mədəniyyət səhifəsində yalnız bir xalq üçün deyil, bütün bəşəriyyətə zəngin bir irs, xəzinə qoyub getmişlər.

Mütəxəssislər Azərbaycan xalçalarını onların üzərindəki zəngin təsvirlərə, işarələr sisteminə görə “yun kitab” adlandırırlar. Bu mənada, miniatür sənətini “təsvirli Şərq ensiklopediyası” adlandırsaq bəlkə də səhv etmərik.

Qeyd etməliyik ki, bu kiçik həcmli rəsmlərdə zəngin fəlsəfi dünyagörüşünün, bədii-estetik təfəkkürün, düşüncənin, ən nəhayət, rəsm etmədə özünəməxsus üslub və ifadə tərzlərinin peşəkarlıq səviyyəsi insanı heyretləndirməyə bilmir.

Azərbaycan təbiətinin misilsiz səviyyədə tərənnümçüsü olan Xalq rəssamı Səttar Bəhlulzadə deyirdi: “Mənim bir rəssam kimi yetişməyimdə üç müdrik sənətin: qədim xalça və miniatür sənətimizin, bir də ki, Füzulinin odlu-alovlu poeziyasının böyük təsiri olub”.

Fikrimizcə, sözügedən sənət haqqında hər şeyin tam deyilməsini hələ ki, söyləmək çətin olardı və təbii ki, bu yaradıcılıq sahəsində açılmamış məqamlar yəqin ki, yox deyildir. Onlar zaman-zaman tədqiq edilməli, öyrənilməlidir.

Təqdirəlayiq hal kimi, onu da qeyd etmək yerinə düşərdi ki, son illərdə miniatür sənəti haqqında məqalə və kitab səviyyəsində nəşrlər davam etdirilir [5; 10; 11; 16; 18; 22; 30].

Beləliklə, araşdırmalardan nəticə etibarilə qənaətə gəlmək olar ki, Şərqi digər ölkələri ilə yanaşı, Azərbaycanda da mövcud olmuş miniatür boyakarlığı Səfəvilər hakimiyyəti dövründə özünün yüksək inkişaf səviyyəsinə çatmışdır. Bu inkişaf təbii olaraq, həmin dövrdə ümumi ictimai-mədəni mühitin təsiri və yaradıcılıq üçün daha əlverişli şəraitin, qayğının olması nəticəsində baş vermişdir. Əlbəttə ki, son dərəcə təqdirəlayiq hal kimi qeyd edilə bilər ki, göstərilən dövrdə ölkəyə başçılıq edən şəxslər onun müxtəlif sahələrinin inkişafı ilə yanaşı, mədəniyyət və incəsənətin tərəqqisinə, təbliğ edilməsinə xüsusi qayğı göstərmiş, onu daim diqqət mərkəzində saxlamışlar.

Miniatür rəssamlığına əsaslanan üslub və forma xüsusiyyətləri müasir dövrdə müəyyən səviyyədə rəssamlarımızın bədii yaradıcılığında müşahidə edilir. Əlbəttə, Şərqi təsviri sənəti üzrə bu ənənəvi yaradıcılıq növünə müraciət etmək maraqlıdır və bu onun daha da təkmilləşdirilməsinə və yaşadılmasına, keçmişlə gələcəyin əlaqələndirilməsinə, sənətlərin sintezinə zəmin yarada bilər. Bununla yanaşı, digər maraqlı bir məsələ bu sənətin müasir şəraitdə dizayn yaradıcılığı üzrə interyerin tərtibatında praktiki tətbiqi imkanları ilə bağlı olmasıdır. Məsələn, Sumqayıt şəhərində olan “Yaşıl aptek”də otağın interyerindəki miniatür üslubunda dərman bitkiləri ilə birgə təsvir edilən süjetli kompozisiya obyektin təyinatı üçün xarakterikdir və qədimlik, ənənəvilik baxımından məqsədəuyğundur. (Materialın motivləri üzrə müşahidə neçə illər əvvəl aparılmışdır və təəssüf ki, hal-hazırda bu obyekt mövcud olsa da, təyinat üzrə fəaliyyət göstərmir).

Əlbəttə, belə bir yanaşma ilə bağlı əyani müşahidələrimizə əsaslanan digər bir faktı da burada qeyd etməyi məqsədəuyğun hesab etdik.

2010-cu ilin oktyabr ayında Özbəkistanda – Daşkənd şəhərində keçirilən beynəlxalq konfransda iştirak etmək üçün fəaliyyət göstərdiyim AMEA-nın Memarlıq və İncəsənət İnstitutu tərəfindən oraya ezam edildim. Rəsmi qarşılanmadan sonra bizi şəhərin ən yaxşı meh-



manxanalarından biri olan “Markaziy” adlı beşulduzlu oteldə yerləşdirdilər. Müasir tipli bu otelin interyerinin tərtibatının bədii-estetik həlli valehedici idi. Otelin birinci mərtəbəsində – foyedə kofe, çay, qəlyanaltı üçün düzəldilmiş kiçik bir hissə, Şərqi böyük mütəfəkkiri Ömər Xəyyamın adı ilə adlandırılmışdır. Məlum olduğu kimi, həyat tarixçəsi, şəxsiyyəti indiyə kimi sirli və müəmmalı qalan böyük filosofun (bu onun malik olduğu çoxsaylı adlarından biridir – *İ.H.*) keçməkeşli ömrünün bir hissəsi Orta Asiyanın qədim şəhərləri – Buxara və Səmərqənddə keçmişdir. Həmin mərtəbənin, yeməcxana da daxil olmaqla, ümumilikdə interyeri lirik Şərq motivləri üzrə daha çox miniatür üslubuna əsaslanan rəsmlərlə bəzədilmişdir. Yuxarı mərtəbələrdə – həm dəhlizdə, həm də ayrı-ayrı otaqlarda müasir dövrün rəssamları tərəfindən müxtəlif mövzularda işlənmiş miniatür rəsmləri asılmışdır. Müasir memarlıq üslubuna əsaslanan otelin içərisində sanki bir romantik Şərq ab-havası duyulmaqda idi...

Şübhəsiz ki, müasir dövrdə bu ənənəvi sənətin nümunələrindən müvafiq obyektlərin interyerində əyani olaraq istifadə edilməsi yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, bir çox aspektlərdən əhəmiyyətli olardı. Bununla yanaşı, bu işlərdən müasir şəraitdə sənaye dizaynında müxtəlif çeşidli məmulatların, malların tərtibatında, qablaşdırılmasında (sözsüz ki, təyinat üzrə) və hətta reklamında, eləcə də ayrı-ayrı poliqrafiya işlərində geniş istifadə edilməsi də maraqlı olardı. Göstərilən aspektdə işlərin reallaşdırılması, bu qədim sənətin təbliğ etdirilməsi ilə yanaşı, ənənəvilinin müasirliklə sintezinin yaradılması (məsələn, qablaşdırma da müasir elementlərlə, şriftli kompozisiyalarla rəsmlərin ümumi tərtibatda yerləşdirilməsi) baxımından əhəmiyyətli olardı. O cümlədən, qablaşdırmada çay və şirniyyat məhsullarının qutularının, həmçinin də, digər malların qabları üzərində (əlbəttə, məhsulla uyğunlaşdırmaq şərti ilə) müvafiq məclis səhnələrini əks etdirən miniatür rəsmlərinin verilməsi həmin məhsullara qabların timsalında diqqəti artırma bilər.. Məsələn, şokolad və digər şirniyyat məhsullarının qutularının üzərində miniatür rəsmnin verilməsi istifadədən sonra həmin qutunun üstündə olan rəsmnin reproduksiya qisminə müxtəlif məqsədlər üçün (tədris

prosesində, interyerin tərtibatında və s.) əyani vəsait kimi istifadə edilməsinə zəmin yarada bilər. Kiçik suvenir əşyaların bu rəsmlərlə tərtibata salınması daha xarakterikdir. Burada Özbəkistanlı sənətçilərin təcrübəsini xüsusi olaraq qeyd etmək lazımdır [24; 25]. Onların yaradıcılığına məxsus miniatür rəsmləri ilə dekorasiyaya salınmış əşyalar özlərinin texniki və bədii-estetik xüsusiyyətlərinə, peşəkarlıq səviyyəsinə görə diqqəti cəlb edirlər. Belə nümunələrdən bir qismi 2011-ci ildə (29 mart – 03 aprel) Bakıda Muzeylər Mərkəzində təşkil edilmiş “Özbəkistanın bədii sənətkarlığı: ənənələr və müasirlik” adlı sərgidə nümayiş etdirilmişdir. Şəhərimizin qonaqları və sakinləri həmin sərgiyə böyük maraq göstərmişdirlər. Müxtəlif məişət əşyalarında – dekorativ məcməyilərdə, boşqablarda, vazalarda və hətta müvafiq tekstil mallarında ənənəvi miniatür rəsmlərinin reproduksiyyalarından geniş istifadə edilməsi xüsusi maraq doğurmuşdur. Miniatür sənəti ilə əlaqədar belə bir təcrübə öz dövrünün texnoloji imkanları çərçivəsində əvvəlki zamanlarda da mövcud olmuşdur. Belə ki, əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi, miniatür sənətinin nümunələrinə müxtəlif dekorativ-tətbiqi sənət işlərində də rast gəlmək olar və bu əşyalar üçün miniatür təsvirlər daha səciyyəvidir.

Miniatür təsvirlərinə əsaslanan kompozisiyalardan ibarət XVI əsrə aid bədii parça nümunələri daha maraqlıdır. Mənbələrdə sultanlar və şahların diplomatik missiyalar zamanı ipək parçalardan hədiyyə kimi müttəfiqlərini mükafatlandırdıqları və eyni zamanda öz ideologiyalarının, siyasətlərinin təbliği üçün onlardan bir vasitə kimi istifadə etdikləri haqqında məlumat verilir. XVI əsrə aid olan miniatür təsvirli parça nümunəsi məşhur rus arxeoloqu və etnoqrafı B.A. Kuftinin şəxsi kolleksiyasında “İran ipəyi” adı ilə yer almışdır [19, s.68-76].

Və ən nəhayət qeyd etmək istərdik ki, bu zəngin sənətin nəzəri məsələlərinin, bədii – estetik xüsusiyyətlərinin tədqiqi və öyrənilməsi ilə yanaşı, onun praktiki tətbiqi imkanlarına da lazımi diqqət yetirilməsi əhəmiyyətli olardı.



## NƏTİCƏ

Klassik sənəti öyrənmədən, müasir bədii yaradıcılığa tam, əhatəli formada yiyələnmək, sənətdə və sənətşünaslıq elmində uğur qazanmaq fikrimizcə bir qədər çətin olardı, yaxud o qədər də effektiv olmazdı. Bu mənada təsviri sənətin bədii-estetik məsələlərini, nəzəri – metodoloji problemlərini dərinlən bilmək və mənimsəmək üçün klassik Şərq sənətinin – zəngin miniatür rəssamlığının özünəməxsus ifadə və üslub xüsusiyyətlərini araşdırmaq və öyrənmək əhəmiyyətli olardı.

Ənənəvi sənət üzrə neçə illər ərzində apardığımız araşdırmalar nəticəsində miniatür rəsmlərindəki kompozisiya quruluşunda indiyə kimi açılmamış bəzi məqamlara aydınlıq gətirməyə çalışmışıq.

Ümidvarıq ki, tədqiqat zamanı gəldiyimiz nəticələr ümumdünya miqyasında şöhrət qazanmış Azərbaycan mədəniyyətinin və incəsənətinin ən dəyərli incilərindən hesab edilən miniatür rəssamlığında yeni söz, fikir olaraq, bu sənətin zənginliyinin, dəyərinin, həqiqi mənasının müəyyənləşdirilməsində və öyrənilməsində, eyni zamanda gələcəkdə tədqiqat işlərinin davam etdirilməsində faydalı mənbələrdən biri kimi əhəmiyyətli olacaqdır.

## ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası: 10 cildə. VI cild, Bakı, 1982, 608 s.
2. Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası. VIII cild, Bakı, 1984, 608 s.
3. Azərbaycan Milli Ensiklopediyası: 25 cildə. (“Azərbaycan” cildi), “Azərbaycan Milli Ensiklopediyası” Elmi Mərkəzi, Bakı, 2007, 884 s.
4. Əbdüləziz Ş.Ə. Orta əsrlərdə Azərbaycanın miniatür boyakarlığı və onun bədii xüsusiyyətləri. Sənətş. nam. ... dis. avtoreferatı, Bakı, 2008, 20 s.
5. Əfəndiyev A. Təbriz miniatür boyakarlığında hərbi janr. Hərbi bilik jurnalı. Bakı, 2003, № 6, s. 99-103
6. Əfəndi R. Azərbaycan incəsənəti. Bakı, “Çaşıoğlu”, 2001, 312 s.: ill.
7. Əfəndi R., Əfəndiyev T. Azərbaycan bəzək sənəti. Bakı, 2002, 80 s.
8. Əfəndi R., Əfəndiyev T. Azərbaycan incəsənəti dünya muzeylərində. Bakı, 2009, 232s.: ill.
9. Əliyeva Y. Antik dövr Azərbaycan fəlsəfi və tarixi fikir qaynaqlarında mədəniyyət ideyası / Mədəniyyət dünyası, elmi-nəzəri məcmuə, XV buraxılış. Bakı, Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universitetinin nəşriyyatı, 2008, s. 44-55
10. Hacıyev İ.A. Ənənəvi sənətin müasir dizayn yaradıcılığında tətbiqi imkanları // Lətif Kərimov adına Azərbaycan Xalçası və Xalq Tətbiqi Sənəti Muzeyi. Təsviri və dekorativ-tətbiqi sənət məsələləri. Bakı, “Təknur”, 2010, №2-3(4-5), s.118-128
11. Hacıyev İ.A. Miniatür sənətində kompozisiya quruluşunda həndəsi qanunauyğunluqlar. AMEA-nın Memarlıq və İncəsənət İnstitutu. Azərbaycan miniatürləri: ənənə və müasirlik. AMEA-nın müxbir üzvü, K.Kərimovun 90 illiyinə həsr olunmuş məqalələr toplusu. Bakı, “Təknur”, 2011, s. 30-68

12. Kərimov K. Azərbaycan miniatürləri. Bakı, "İşıq", 1980, 221 s. : ill.
13. Kərimov K. Sultan Məhəmməd və onun məktəbi. Bakı, "İşıq", 1993, 176 s.: ill.
14. Алиева К.М. Тебризская ковровая школа XVI – XVII вв. Баку, «Элм», 1999, 268 с.: ил.
15. Боголюбов С.К., Воинов А.В. Черчение. 2-е изд. Москва, «Машиностроение», 1981. 303 с.: илл.
16. Гаджиев И.А. Миниатюрная живопись: традиционность и современность. Материалы науч. конференции «Взаимосвязи культур Азербайджана и Узбекистана». Баку, «Текнур». 2011, №2 (36), с. 84-95
17. Гасанзаде Д.Ю. Зарождение и развитие Тебризской миниатюрной живописи в конце XIII – в начале XV вв. Автореферат дис. ... доктора искусствоведения, Баку, 2002, 48 с.
18. Дадашов С. Теория формального изобразительного языка тюркской миниатюры. Стамбул, 2006, 124 с. :илл.
19. Доде З.В. «Шелковый рай» на Северном Кавказе. Иранская лицевая ткань XVI в. из коллекции Б.А.Куфтина // Археология, этнография и антропология Евразии. Научный журнал. Новосибирск, изд. Института Археологии и Этнографии СОРАН, 2005, №2 (22), с. 68-76
20. Керимов К. Султан Мухаммед и его школа. Москва, «Искусство», 1970, 103 с.: илл.
21. Короев Ю.Н. Чечение для строителей. Москва, «Высш. шк.», 1987, 256 с.: илл.
22. Кулиева Х. Роль Азербайджанской миниатюрной школы в становлении индийской миниатюры эпохи моголов // Lətif Kərimov adına Azərbaycan Xalçası və Xalq Tətbiqi Sənəti Muzeyi. Təsviri və dekorativ-tətbiqi sənət məsələləri. Bakı, "Təknur", 2009, №1-2, с.88-95
23. Соловьев С.А., Буланже Г.В., Шульга А.К. Задачник по черчению и перспективе. Москва, «Высш. шк.», 1988, 368с.: илл.

24. Шаякубов Ш. Современная миниатюрная живопись Узбекистана: Альбом. Ташкент, «Шарк», 1994, 200 с., илл.

25. Шаякубов Ш. Современная миниатюрная живопись Узбекистана: Альбом. Ташкент, «O`zbekiston» НМИУ, 2006, 376 с., илл.

26. Afshin B. IRAN – Man, Nature, Life. Tehran, Gooya House of Culture and Arts, 2002, ill.

27. Bahar M., Kasraian N. Persepolis. Tehran, “Sekke Press”, 1998, 97 pp.: ill. (in Persian).

28. Ghirshman R. & Herzfeld E. Persepolis the Achaemenians Capital. Tehran, Mirdashti-Farhangsara, 2000, 115 p.: ill.

29. Izzatpanah B. Kerman. Tehran, Kerman Province Dept. of Culture & Islamic Guidance, 1995, 152 p.: ill.

30. Rzasoy S. Alexander the Great in Azerbaijan’s literature and folklore. Visions of Azerbaijan, 2010, September-October, p. 80-84.

## MÜNDƏRİCAT

1. Ön söz .....	3
2. I Fəsil. Miniatur sənətinin inkişaf tarixindən.....	6
3. II Fəsil. Miniatur sənətində kompozisiya quruluşunda həndəsi qanunauyğunluqlar.....	16
4. Nəticə .....	28
5. Ədəbiyyat .....	29
6. İllüstrasiya .....	65

**NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF AZERBAIJAN  
INSTITUTE OF ARCHITECTURE AND ART**

---

**I.A. Hajiyev**

**THE FEATURES OF FORMS  
AND STYLES IN THE STRUCTURE  
OF COMPOSITION OF EAST  
MINIATURE ART**

**Baku – “Teknur” – 2012**

*It published on the decision of Scientific Council of Institute of Architecture and Art NAS of Azerbaijan. (On 23<sup>th</sup> of April, 2012, protocol № 2)*

**Scientific editor:** D.Sc. of art critic  
**K.B.Akilova**

**Reviews:** D.Sc. of architecture  
**R.B.Amanzadeh**

Ph.D. of art critic  
**T.R.Bayramov**

**I.A.Hacıyev. The features of forms and styles in the structure of composition of East miniature art. Baku, "Teknur", 2012, 88 s, ill.**

In this book have analyzed the development history of East miniature art, its formation and creation period in Azerbaijan and lightened the creative activities of famous investigators that were activated in these spheres. There also have researched the features of forms and styles in the structure of composition of miniature art to be based on geometrical legalities and manner of specific expression.

The specialists being engaged in researching of problems of art and culture, students that study on these spheres and master's degree and including, the trainers can be profited by this book.

**ISSN: 978-9952-445-43-5**

**© I.A. Hacıyev, 2012**

**The translator into English: Fatma Farajova**

## INTRODUCTION

Being the classic part of descriptive art there is a special place of miniature art among the different developed spheres of art, culture and science in the countries of Ancient East. This kind of art has formed even in ancient times in the East. Since XVI century, miniature art was based more on worldly plot and developed in some countries of East, including in Azerbaijan.

For more textile goods - beside with art pieces, rugs, carpet samples, this art used more in arrangement of books in Azerbaijan. At the same time, with the independent essentials the miniature art is as typical as creative areas too. It is necessary to note that, kind of this traditional, rich art attracted the attention of scientific researchers and artists and from time to time it has investigated and learnt. In the aspects of carrying out scientific research works there are felling big progresses and troubles of scientists of art of Azerbaijan. Beside with all of these, there is still feeling much need to durable investigation of this rich art.

View point of learning deeper layers of our history of science, culture and art this sphere as an investigation object is keeping its urgency even up to day.

Let me note that, I began seriously to be interested in this art since my studentship years. Formerly, I graduated at the State Pedagogical University of Azerbaijan, at the department of Graphic arts under the initiative of some teachers' and students' (one of them was I – *I.H*) there was published a textbook "Methodical instruction in the lessons of descriptive art at the secondary school on composition training". The second part of the same textbook was dedicated to miniature art. That part was worked under the directing and initiative of D.Sc. (Doctor of Sciences) of art critic C.Hasanzadeh. So, preparation of this means gave me an opportunity to learn miniature art closely.

At finally, many years later, in spite of my investigation sphere was in another direction this kind of art attracted my attention again



but this time in different level. I must note that, in this sphere of art there is important to have ripe thoughts and professional experience of long years for learning and researching the colours, forms and styles of features of composition, paint colours, shade of meanings, contents and essences of different themes. In 2010, being the logical conclusion of carrying out scientific research works in this direction I printed scientific article in one of the famous journals publishing in our republic “Applied possibilities of traditional art in the activity of modern design”.

In large majority of appearing operations and features in the composition of painting works belonging to the art of Western Europa at first sight in the context of visual information there attracts the attentions with its complications, but in analyzing processes they gradually are clarifying. Of course, there are some exceptions too. For example, according to the last scientific research works of investigators there are some thoughts about existing of concrete codes in the board of “Secret night” or “Mysterious night” by Leonardo da Vinci.

In the East miniatures in the compositions seeming very simple at first sight the content of theme with complete realities are not in visual contexts as appeared they are based on deeper logical shade of meanings. Here the themes as a spiral structure of composition continues towards the complexity of essences and as in the tales of ancient East there lies a mysterious “giddy” way to the mystic “forth” room.

Since secondary school we have good acquainted with one of seven miracles of the world, pyramids of ancient Egypt, its outward appearance is in geometric object - pyramid shape. But, Egyptologists knows well that there are many composite constructive structures in these labyrinths of grandiose buildings. There are still unopened secrets on these monuments for humanity.

So, in figuratively analyzing directions of miniature art I would like to generalize my thoughts as followings: The miniature art is a treasure of rich precious stone; jewelers go there, but they have a big trouble and anxiety leaving that places once again.... And in general, do

they want to leave that places?

There were carrying out preparation works for the 90<sup>th</sup> Annual Jubilees of Associate Member of NAS of Azerbaijan, D.Sc. of art critic and well-known miniature investigator of Karim Karimov, that was decided to be held on September, 2011. At that measure the director of the Institute of Art and Architecture NAS of Azerbaijan, D.Sc. of art critic, professor A.Salamzadeh also gave me a commission to prepare the speech about the jubilee's activities. On the base of this commission I prepared that speech with great effort and also lectured at that measure and then there created an idea in me to prepare this book.

## CHAPTER I

### ABOUT THE DEVELOPMENT HISTORY OF MINIATURE ART

*This ancient palace calls like the world  
Night and day gallops each others  
Here were kings and got into grave  
A hundred thousand of Bahrams and Jams*

*Such court like touched the sky  
For kings served at the gates  
At the porch I saw a turtle-dove  
Ku- ku- ku- ku- ku always sigs*

**Omar Khayyam**

The ancient East! One mysterious world, one magical Earth full of myths, legends and tales...!

One of the countries having the most ancient culture, art and statehood traditions is ancient Iran. On the showing sources, an English orientalist and archaeologist K.Vilson said in his conclusions on art investigations of ancient Iran: “The last archaeological excavations proved that, the culture of Iran is more ancient than the culture of Egypt and Babylon. Getting the materials of culture monuments from Damdagan, Shush and Tatichamshid dwelling – houses gave us information about the culture of Iran has six thousand years’ history”. Then he noted: “... is there any ancient culture else.... Getting information and signs proved that the center of this culture was the territory of Azerbaijan”. [14, p.8].

Dismally whispering behind many hundred years on striking quatrains embraces unexampled level of deep philosophy, telling of sorrowful life by Nishapurli Khayyam, “Gulustan” being the treasure house of wisdom and wise by Sadi Shirazi considers one of the most

beautiful samples and pearls enriching the world literature and reads with love even up to day.

One of the most ancient and widely spread kinds of culture is music. Being the composition part of art the audience and the auditorium of listeners of descriptive art and music are wider. Different style of art works concerning to the same activity spheres in everywhere – not depending in which geographic places it exhibits, it always meets with a big interest by the wide spectators and mass audience.

Different peoples have got the culture of music that passed century-old historical development way and each of these music have their special richness and also national features. One of the music giving the calmness to hearts, amazing the listeners with its miracles, richness and since ancient times till the present passing the large development way is the music of Iran.

As in mugams of Azerbaijan (but in special form) there is also such a dismality and smoothness in Iran music that sprays to humans' spirit, mentally takes the listeners to the old times and it like opens the conversation about the mystical tales that stayed in the darkness former times of the history. The paradoxical moment is that even on a dance music accompaniment with percussion instruments there is also mournful and groan voice on the rhythms of melodies; as long as the rhythms continues, it like takes the spirit of human with themselves... The human gradually comes near the trance position. Such situation happens with the human depending on unusual joy or the most exhausting sorrow. Both discrepant moments appearing in this music are in unity. Those rhythmic melodies are not technical sounds of any instruments; it is a melody of human's heart having rich charming nature that splendidly lived at those times. Such a heart that had got completely the highest qualities, sense and wisdoms "endowed" for the mankind child. These senses and wisdoms have passed from generation to generation and kept alive by means of perfect technical instruments along centuries and thousands years. That sounds as mugams of Azerbaijan are too near the God.

The compositions reflecting the different stages of music scene took widely places in its own period in drawings of miniature paintings by the Azerbaijan artists.

Some ancient material and spiritual culture samples existing in the lands of Ancient Iran could reach till the modern period. Creation and dissemination of Islam, at the perfect skills of Islam culture, architecture especially architectural monuments of religious for their mathematical and geometrical sums of various forms in their interior and exterior, artistic and aesthetic expression of painting and ornament art have reached to the level of craftsmanship [26; 27; 28; 29]. Beside with all of these, at the strengthening and widely spread period of Islam – at the Middle Ages we also know that there was forbidden to draw the human portrait, being rich of thematic compositions to be based on exactly to the human portraits the miniature art have developed although was in contradiction with the social, religious and ideological occasions. We'll talk about a bit later.

As we noted before, in the territory of Iran there were statehood traditions too. The historical sources show that, different states creating here at the thousands years BC as long as passed the centuries had substituted one another. Of course, naturally development of statehood traditions in a good sense could influence to the formation of art and culture. As it is known, there have lived various people in the territories of Iran and beside special and private peculiarities in the culture of those peoples there were many analogous features too.

At XVI century Azerbaijan and Iran were in the same composition of single Safavid Empire and it deeply influenced to both states including, to peoples' approach to each other. In the showing source have noted that, in the different areas of Iran lived many writers, poets, historians and scientists of Azerbaijan and they gave sensible advices to the development of culture of Azerbaijan and Persian. [3, p.545].

Of course, mutual relationship of these cultures and development features learned along the history, investigated and there put forward different orders of conceptions on these aspects by the investigators.

One of authors of these conceptions was professor Timurchin Afandiyev, he wrote about the kinder and affection of Azerbaijan culture with the antique Persian and Turkish cultures: “Three ancient cultures of Near East amazed the world civilization as three streams of one river for centuries and played a role of inexhaustible spiritual food resource for the moral and aesthetic maturity of humanity” [9, p. 48].

In our thought, resting these relations against the rich historical traditions they must be durably develop even at present time too. Because, both populations are the conveyers of religious costs of Islam and Islam cultures at least. Being on a mutual base there could be achieved either culture or economic development only with the collaborations in the relations leaning to the principles of friendship, humanism and democracy. There are such mutual peculiarities in traditions, art and culture of populations living in the same geographic territory during thousands years that they should not be limited in any political circle. Because of genetic memories cannot adopt these.

In the Middle Ages in the territories of Iran prosperities of culture and art, speedily development of economy and diplomacy bonded with the creation and activities of Safavid Empire (in 1501-1736). The cities of Azerbaijan, including Tabriz played a special role in political, cultural and economical life of the Safavid Empire and there have given information about the large trade relations between these cities and many cities of Asia and Europa. In connection with all-round development of the state at that time there have created favorable conditions for widely developing of culture and art, the palace library became as “The academy of art”, there worked and carried out creative activity of skillful calligraphers, painters, craftsmen and binders of the time [2, p. 404-405]. Having many creative abilities- talented poet, painter and calligrapher Shah Ismail’s and also his son Tahmasib’s time the palace library gathered many professional artists around itself. There have given information about productivity activities of famous painters and calligraphers at those periods – Sultan Muhammad, his sons Mirza Ali and Muhammad, Mir Musavvir and his son Mir

Saied Ali, Muzaffar Ali, Sadiq bay Afshar, Shah Mahmud Nishapuri, Dust Muhammad and beside with them, Herat, Isfahan, Shiraz and etc. famous artists of the East coming from other cities, Kamaladdin Behzad, Aga Mirak and Gasimali and etc. [6, p. 110-111].

The main activity directions of artists that above mentioned arranged the miniature art so that this creative activity for its richness-stylistic peculiarities, solution technique opportunities became to the level of professional school for its artistic- aesthetic costs and also from time to time could developed. In the resources noted that, leading envoys Sultan Muhammad and Kamaladdin Behzad played a special role in development of miniature art of Tabriz and Herat schools.

When we talk about miniature art, we must have a briefly glance both at etymologic meaning of miniature word and the development period of this art.

The word of “miniature” expressing the miniature art for its meaning, essences and also the periods of historical development characterizes as following.

Miniature (in France miniature, in Italy miniatura, in Latin minium – in the past brightening colours using for decoration of manuscript books) – is also explaining as the work of descriptive art differing with special slimness of its artistic methods and smallness. But, it is necessary to note that explanation of the meaning of this art with the words of European origins is not satisfactory. Because, this type of art as areas of traditional activities having special forms and style features applied in a large unit on the wall painting, including on a carpet, cloth samples and in frescoes too. Painting, drawing, sculpture, especially portrait (being different from the portraits in painting bench the characters conveys the conventional meaning) compositions with the independent points considers one of the characteristic features of miniature. One of the main spheres of miniature art is a book miniature. There is an information about that this kind of art existed even in Ancient Egypt. Bible plots and stages from sacred’s life took an important part in the miniatures of Western Europe and the Byzantine of



Middle Ages. From the beginning of XI century, there notified that in Russia on the artistic arrangements of religious books used much from icon art of miniature. Since XV century, there preferred to use from worldly plots in the miniature art. This kind of art has developed in Arab countries, in the Middle Asia, Iran, Afghanistan, Turkey, India and especially in Azerbaijan. In sources has given information that in the Middle East the first samples of this art created in the cities of Azerbaijan – in Tabriz and Maraga [1, p.577].

When we talk about the stylistic features, development and encirclement of miniature school of Tabriz, there would be better to note the thoughts of well-known scientists, D.Sc. of art critic, professor and Full Member of Azerbaijan National Academy of Sciences Rasim Afandiyev. He wrote: “In XVI century there were some similarities between artists of Renaissance in Western Europe and characteristic qualities of Tabriz school. It seems, in comprehensively high development periods of culture discovering of arts synthesis as a problem and at the result of these maturing of thoroughly artists were not by chance, it was quite natural and common situation” [6, p.111]. Indeed, it can be say without any exaggeration that, during perfection period of Renaissances culture in the countries of Western Europe the development with specific artistic style features of Eastern art and culture in the Middle Ages manifested itself clearly.

The investigator of miniature art, D.Sc. of art critic Camila Hasan-zadeh was very right and showed that, beside with architecture, carpet-weaving art and mugam miniature painting was also one of the most brightening pages in the culture of Middle Ages Muslim [17,p3].

Painting illustrations for the compositions of well-known masters of words Nizami, Firdowsi, Hafiz and other classics, assumed importance for more perfection and enriching of this type of art. The miniature art being widely dissemination type of descriptive art became to the highest development level during XVI-XVII centuries in the activities of Azerbaijan artists.

The fascination in the structure of composition using in miniature

for the book complication is that according to demands of these spheres in question in spite of they are in minor measures it involves more broadly contest. Keeping samples in the most grandiose museums and libraries of the world, including in personnel collections we can meet fertile landscape sceneries consisting of substantial stages of life, the roses and flowers reflecting colorful tinges of marvelous nature expressing aspects in the side of artistic – philosophical, emotional and aesthetic contests of different poetical works. On these pictures beside with aesthetic views of environment and presenting in the interior and exterior of buildings even in small importance of rich decoration and ornament elements in general, enriches the works more and create aesthetic feelings on audience. In general, on different miniature paintings belonging to Tabriz schools we can often meet visual samples of ornament art and traceries, characterizing the decorative applied art of Azerbaijan. It seems, the formatting traditions during many years in the activity processes was not limited with only one type of descriptive art and it infected to other types of applied art and at the same time derived advantage from them too. In this connection, the famous miniature investigator K.Karimov wrote: “Miniature school of Tabriz strongly influenced to the development of decorative and descriptive types of art and to the formation of their artistic styles and expression means in Azerbaijan and Iran. Such influences of miniature art of Tabriz manifested more vividly to the means of figurative expressions, artistic forms of descriptive motives, in the arts of decorative ceramic, cloth, metal, plot carpets and wall painting” [12, p, 27-28].

On the pictures beside with using botanical ornaments for aesthetic views of interior there have given broad places to geometrical ornaments too. In the ornamental compositions with geometrical structures using of six angles and eight angles stars, rhombic, hexagonal, octagonal and other geometric figures attract the attention and large majority of these compositions are in symmetric structures.

Of course, formatting during many centuries, passing the great historical development way of this type of art and mastership school

and also total analysis of creative activities of its members could not be surrounded in the level of articles. It is not by chance that there have written dissertations on candidate and doctoral degrees and published monographs on the same artistic spheres too (candidate degree (at present it means Ph.D.) one of reviewers of dissertation on candidate degree was an author of this article [4]).

Formerly, miniature art attracted the attention of researchers of Azerbaijan and including foreign countries and there have carried out broadly investigations on these spheres by them too. Beside with other investigators on analyzing this type of art there had exceptional labor of well - known scientist of art critic K. Karimov. His creative activity on this sphere must be specially noted.

According to the learning and investigating of miniature art in Azerbaijan C.Hasanzadeh wrote: "In art critic of Azerbaijan for the first time the investigation problems of miniature art took places in scientific works of E.Salamzadeh, K.Karimov, and R.Afandiyev in 1950 years. The monograph dedicating to the investigation of mutual influences in the creation processes of their manuscript, calligraphy and miniature art by A.Gaziyev has not lose its topicality till the present time. The foundation of Azerbaijan school in the direction of learning of miniature was founded on the base of publications by K.Karimov the Associate Member of NAS of Azerbaijan within 1970-1980 years. In total meaning we can say that, on these works comprehensively surrounded the history of Sultan Muhammad's school and the miniature of Tabriz of XVI centuries" [17, p.10].

Even in Soviet period K.Karimov with far sight and great patriotically senses gave special attention to the investigation of our miniature art and presented the monumental scientific research works just on these art spheres of art, in spite of "the method of realisms of socialism" organized the leading line of political ideology in judge bodies and was in vogue at those periods. His, "Azerbaijan Miniatures" (1980), "Miniature painting" (1983), "Wall painting" (1983), "Sadiq bay Afshar" (1987) "Art of Azerbaijan" (1977, 1992), "Sultan Mu-

hammad and his school” (1970, 1993), and other scientific works being theoretical and methodological bases of learning of miniature art in general have more enriched the science of art critic of Azerbaijan.

In real, broadly reflecting the investigations on K.Karimov’s scientific research works that above mentioned and also on many other scientific articles that published in different years there had widely analyzed in elucidation view of some peculiarities of composition structures of miniature art – decoration, harmonious of colours, matching of figures with environment and lyrical views and in general, graphical aesthetic, philosophic and psychological dignities of drawing contests. Beside with all of these, K.Karimov approached to his investigation works by objective principles elucidated and notified his considerations of intricate and contradiction thoughts of some foreign researchers [12; 13; 20].

When we closely acquaint the contests of scientific research works of K.Karimov about miniature, we witnesses again that, under the comparative conditions investigating of miniature art of Azerbaijan with the miniature art of other Eastern population according to geographical places and from view point of surrounding great historical periods demands great labour and attention. It seems, moral necessity, inherent love and wishes were the main reason that instigated him to this works and only owing to these facts he could finish successfully all the works that he started.

Talking about the importance of miniature art for Azerbaijan and including, for the world that he investigated with big interest and efforts for long years, the scientist of art critic wrote: “Miniature art is one of the most interesting pages of art histories of many centuries of Muslim Eastern population”. It is true that, with their rich activity fantasies of artists and folklorists of Azerbaijan and the world of Middle Ages amaze us even now. They could make many decorative, descriptive and architectural works of art proving their antiquity, multi fold features and originality of art cultures of those created peoples and many of them have entered to the treasure of art culture of the

world. In spite of these, the most important and monumental pearls of art endowing to the treasure of art culture of the world are the works of art that created in the spheres of miniature art by the artists of Azerbaijan population. More than a century masterpieces of the East miniature has attracted the attention of many artists and art amateurs” [13, p. 3].

Literary and scientific language of the works on miniature art of K.Karimov is very rich, when the readers cannot see the art works visually, reading them there can be arises completely the real imagination on the man. All of these again give us the reason to say that the scientist had got rich knowledge and broadly imagination on the sphere of painter. Of course, famous investigator of miniature art entering to the treasure of art culture of the world and also on this sphere being the initiator of Azerbaijan school, K.Karimov’s rich heritage as in previous, today and in future will never lose its importance as theoretical and methodological basis in the learning of traditional art.

So, in the next chapter we considered very important to give an explanation to some conclusions in the result of carrying out scientific research works on the rich and traditional type of art.

## CHAPTER II

### GEOMETRICAL LEGALITIES IN THE STRUCTURE OF COMPOSITION OF MINIATURE ART

As it is known, in the Renaissance period existing perspective laws on the works of European artists did not apply in miniature art. The reason is that, in this art they preferred plane view to cislunar – globe deepness. Such structure in paintings at the top or bottom of format in additional small circles ensures the suitability between writing – text parts and in general plane of composition. Another peculiarities could be explained like this, in such paintings that are in too little formats giving in perspective laws of numerous figures of course would be impossible. It means, falling to the perspectives of figures in back plans could not be noticed for their diminutive scale. And in general, in descriptive art of East, in the samples of decorative applied art especially, drawing compositions for decoration of architecture beside with nature scenes reflecting real describes it also were based on ornament art, semantic signs, zoomorphic, mythic and including characters in the different works of art consisting of conventional signs and etc. elements that large majority of them are in plane form or structures (of course, there are some exceptions too). For example, the letters in writing examples in right-angled hexagonal figures on the tombs and Divankhana ensembles of Baku Shirvanshahlar palace consisting to XVI centuries were placed in such ways that created type composition visually expresses in capacious form (picture 1 a). In the same composition we can see six cube descriptions in different dynamic positioning (unconditionally, having writing samples on it). The cubes were given in isometric projection. Composition forms reflecting the cube descriptions in dynamic positioning in the system of three-dimensional space inside of right-angled hexagon we know that according to the complicated perception operations it uses as an example in the type of obvious materials in scientific literatures of psychology. But



being different from the letters there uses light and shade effects in the same examples.

Beside this, at present time dynamic compositions consisting of such capacious figures uses also in intiles examples intending to interior with decoration purpose.

In the other picture, the writing samples with Arabian scripts giving in hexagon figures were worked in such professional level that these compositions dynamically seem both in plane and capacious forms in different positions (picture 1, b). Another cube shade form to be based on script samples we can see in "Madrasada" miniature painting of decoration of interior. But, depending on orders of letters in this right-angle hexagon the same figures in generally expressed in cube shade forms. Consisting of script samples this cube also was given in isometric projection.

Beside these, we often meet the letter orders with strict discipline and geometrical structures in the composition samples in Arabian scripts on the architectural monuments of Azerbaijan. In such compositions consisting of the word of "Allah" taking from Koran the letters' orders were based on mathematical exactness and strict discipline (picture 2, 3).

We can see the obvious cases in writing bases of topical compositions in glazed tiles of decorations on "Garabagh" mausoleum in Nakhichevan belonging to XIV century, on "Barda" mausoleum belonging to XIV century, "Goy" ("Blue") mosque in Tabriz belonging to XV century and on "Sheikh Safi" mausoleum in Ardabil belonging to XV-XVI centuries.

According to the meaning, such compositions express the words concretely and at the same time, as samples of ornament compositions they personify features on them. Beside composition samples with voluminous types that above mentioned there were used also the compositions with geometric structures and plane form in the interior arrangement of miniature paintings. Such decoration forms we can also meet in other samples of decorative applied art. For example, even in



“Prayer rug” belonging to Tabriz school of the XVI century we can meet such compositions.

So, differently from showed exceptions, we can note that based traditions on plane forms of various decorative compositions have saved and continued in plot compositions – in miniature paintings too. It means such approaches in creation of composition art activities in plot composition were formatted under the conditions of definition period and became special manner of thinking. In general, as we noted at the beginning, according to the descriptions conveying both real and symbolical meanings in miniature paintings we can say that there exists symbolism and realism on these works.

Finally, to be based on “conventional signs” as above mentioned let’s clarify some opportunities. So, the scenes reflecting the creative activities and life of famous personalities in the compositions of miniature paintings in spite of they are on concrete themes, the descriptions of personages convey the conventional and symbolical characters.

There is an unquestionable logic that the concrete imagination and personalities being against of ruling religious ideology at that time were not in similarity with the “creation”, with deliberate intent from the beginning on the base of subjective imagination as we noted they were presented in symbolical and formal views. In another side, there were many figures in the painting compositions and the formats were on small scales so, as a technical they did not allow to a bit superficial imagination. Sometimes for officialize and concretion of characters there was used from assistance details on their imagination – different clothes, head dresses and other home things that attract the attention.

Beside these, we have information about that there were such portraits reflecting the human imagination in miniature art [12, p.32].

Another attractive thing is that, there are not any relations between light and shade in miniature art. It means, in generally, there were not applied any light and shade on plans or personages in paintings and it could be explain with objective conditions (of course, there are also

some different thoughts about these). But beside these, we can meet some superficial and effective light and shade samples in miniature paintings. For example in the samples like “Abraham is receiving the strangers in tent” and “Bemoan of Great Iskander” were used from light and shade effects a bit.

As it noted in the paintings, there have not observed the present objective laws and in spite of there are many figures in small formats it makes more effective of visual comprehensibility of general view of composition. Descriptions in the fragmental stages on different places of format as an object of active visual comprehensibility, not consisting of scale could selected more clearly now. In generally, having enough figures of many and small scales in the compositions for the scale of showing processes as in perspectives practically do not allow to any applications. In another side, in spite of these paintings were considered as illustrations to literary works, in really view point of esthetic and visually they were applied for enriching the general maintenance of manuscripts with the decoration purpose.

There are different decorative elements and sufficiently rich painting colors that draw the second purpose into front. So that, with decoration purpose preparing compositions are based on formal views in many times and there are not any need to light and shade for capacitive view. Thus, not giving any light and shade in miniature painting for traditions, capacious and also for comprehensibility must be considered acceptable. There used enough outlines in professional scale and it gives opportunities for clearly learning and concretely expressing the imagination of personages in the composition.

By the way, we would like to note one more experience too. Beside with other subjection of profession there were also teaching “Decorative painting” at the technical school that formely was my first education on painting art. During preparation of any themes on this subject we were described the objects, things and other characters without light and shade, we described them with natural or colors that

we accepted. There especially preferred outlines and such paintings were selected with its special decoration.

There was one more interesting side in preparing method. Separating to parts of more effective compositions with additional outline methods we turned them over the sketch samples for stained-glass windows. On the base of these sketches using of limpid lacquer with oil paint we prepared stained-glass windows. Such works on the glasses were sufficiently transparent and conducted the light very well. By the way, it is such experience that leads to traditions in literary art.

In general, technical terms and type peculiarities absolutely ensure the harmonies and general integrities in the works in miniature paintings. Everything – the mutual dynamic relations with the object space environment of characters, including colors and all separately décor elements are in unity. As regards the buildings imagination this situation attracts the attention, here have used from the method of graphic view that can seem at a short distance – axonometric projection. It means the buildings, their balconies and etc. as we noted at the beginning for imagining the things in the capacious view there have not used from perspective laws that expresses the profound object space structures. There seems that have used from axonometric projection of three-dimensional system that it is close to the outlookers. Such graphic forms also meet in the “Topical carpet” samples of those times. As Kubra Aliyeva D.Sc. of art critic, noted “The creation of Tabriz carpet school that connects the calligraphy, miniature and architectural décor was not left aside from general formation processes of Tabriz art handcraft school” [14, p.23].

At present, we know that there widely uses from axonometric projections in the architectural and constructional projects, including in the drafts of things and also in details. Beside this, at present day, on according to profession directions in geometric and in drawing lessons axonometric projection taught as separate section. As a necessary subject teaching of axonometric projections in drawing lessons view

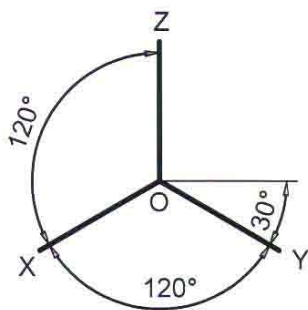
point of determining of drafts view, including in formalization of space thinking in pupils at the secondary schools assumes special importance. There are different types of projection in according literary [15; 21; 23]. In the practical works especially uses from isometric and frontal dimetric projections because they are more acceptable. So there was given attention to the teaching of both methods as a rule at the programs and courses in the secondary schools.

It is natural that, some centuries ago, the artists could not imagine that their professional method of painting on the same pictures will be used with the terms that expressed in the word of Greek origin “axonometric” (“to measure along axes”) in a large scale more in different variants of drafts.

It is true that, there is not any descriptive axonometric projection in miniature art but the system is exists. Being different from modern drafts, sometimes there striking some little 2-3 mm mistakes indescriptive situation of (of course we note axonometric axes conditionally –*I.H.*) determining axonometric projection on  $x$ ,  $y$  and  $z$  axes in miniature paintings. Of course, in preparation of these paintings there is not absolute exactness as in drafts operations, because they consist to art and artistic esthetic activities (there we talking about millimeters).

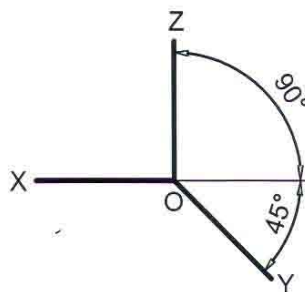
At present, the position of more using axes of axonometric projection (example 1 a, b).

At the modern period being a bit different from using axes of axonometric projection, in miniature paintings the position of angel's degrees of axonometric projection axes that we accepted conditionally are as following  $-x$ - horizontal axis,  $z$  – vertical axis and  $y$  – horizontal line is at an angle of 30 degrees. In some parts of diferent paintings we seldom meet these axes at an angle of 45 degrees so, in this situation the general positions of these axes are in accordance with the frontal diametric or frontal isometric projection axes.



a)

*a – the axes of isometric projection.*

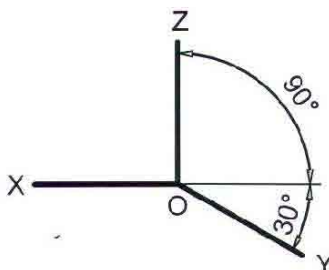


b)

*b – the axes of frontal diametric projection.*

**Example 1.**

The position of axes (conditionally) of axonometric projection in the system of three-dimensional space in miniature painting (example 2).



**Example 2.**

As it seems in the example, there is not any difference between the positions of axes arranging the system of three-dimensional space and the position of axes of isometric and frontal diametric projection that at present it uses in visual imagine of capacious bodies. So,  $x$ -axis corresponds to the  $x$ - axis of frontal diametric projection and  $y$ -axis corresponds to the  $y$ - axis of isometric projection. It means the position of angle degrees of both axes of projection exists in separately.

In miniature paintings according to the different view point of buildings, their various parts and things the slope of axis  $y$  is in right

or left directions.

But why the miniature painters chose the projection in the example 2?

As it is known, isometric projection essences the corner view of buildings or things, but side part subjects much to slope at an angle of 45 degrees in frontal diametric and frontal isometric projection. Being different from this, using methods by miniature painters sometimes makes auspicious conditions for the side and front view of buildings and other capacious things. For example, in given ornaments in the side and front surface of the things the elements could be distorted only in the side surface. But in front surface it might reflect with whole realities. Of course, we do not persist that there must be used from this method in all works. But, it is important to learn this method from scientific and historical point of view, because it applies in traditional art.

Sometimes using of one general view in paintings and description of buildings attract the attention. It means, the separate interior places of a building together with the personages were presented in a whole general view, so view point of theatricality it assumes importance. Using of compositions to be based on circular, spiral, oval structures both on diagonals and in placing of personages in the multifigure composition create conditions to give enough many characters in the works. And on the other hand it gives dynamic to described stages. Being an isometric projection of square the oval is a close curve drawing with arc circle inside of the rhomb. So, the structures of composition in miniature paintings at the same time are based on some objective laws of geometry. It seems, the painters working these paintings were closely acquainted with calligraphy and drawing. It should be note that beside these arts they also acquainted with other sciences trying to profit by these they professionally used from some objective laws of geometry in visual descriptions.

It would be interesting if we based on R.Afandiyev's thoughts again. He wrote: "They were comprehensively developed well known painters that played an important role in formalization of style



features, in high development and in enlarging of influence sphere of Tabriz miniature school. Most of them were poet-painters, painter - calligrapher, calligrapher, architecture - painter and got great success in the different spheres of creative activities of literary” [6, p. 111].

K.Karimov concretizing the other handcrafts of miniature painters, noted: “Most of them were literate and comprehensively high developed men and their creative activities of literary were not limited only one spheres of art. These painters were deeply acquainted with history and literary. Some of them were poets (Mir Sayyid Ali, Shahgulu Sadig beyAfshar), calligraphers (Muzaffar Ali, Dost Muhammad), masters of decorative applied art (Sultan Muhammad and his son Muhammadi and etc.)” [13, p.7].

We can also add those painters beside with the spheres that above mentioned, they had through knowledge of mathematics, geometry, nature study and coloristic sciences. Everybody remember them with great respect and pride. These painters were not indifferent to the world, facts, events, environments and its marvelous beauty and with the intellectual creative opportunities they left rich heritage and treasure on the pages of history of culture not only for population also for the whole of humanity and world.

The specialists call the Azerbaijan carpets as a “woolen book” for systems of signs and descriptions on them. In this meaning if we call the miniature painting as “Descriptive Eastern encyclopedia” we would not made mistake.

We must note that, rich philosophic world outlook, literary esthetic thinking, thought and at finally the professional style of essences and special drawing on these small size paintings amazed us deeply.

National artist, Sattar Bahlulzadeh praised the nature with unexampled level. He said: “To attain as a painter I was deeply influenced by three wise arts: ancient carpet, miniature art and passionately poetry of Fizuli”.

In our opinion, to say completely everything about this art is difficult and maybe there is still unopened moments too. From time to time they must learn and search.



As estimable situation, there would be better to note that, publications on the level of articles and books about miniature art for the last years is continuing [5; 10; 11; 16; 18; 22; 30].

So, according to the result of investigation we can come to this conclusion, miniature painting beside with other countries of East and existed in Azerbaijan too. During the authority of the Safavid's it reached to the highest development period. It is naturally that, at those periods it could be happen under the influences of social and cultural environments and at the result of more auspicious conditions and care of creative activities. Of course, as the most estimable situation there should be note that, within showed period leading persons to the country took especially care of development of different spheres of miniature art and at the same time to propogation of culture and art. They took miniature art always in the focus of attention.

At present day the features of styles and forms based on miniature painting, it could be seem also in definite level of literary activity of our painters. Of course, it is interesting to resort to the types of traditional creative activity on descriptive art of the East and it will be also guarantee to more perfection, living, link the last with the future and to synthesis of arts. There is one more interesting moment, under the modern conditions this art connects with the practical applied opportunities of interior arrangements on creative activities of design. For example, in Sumgait city, in miniature style of room's interior of "Yashilaptek" ("Green drug store") describes with medical herbs. On plot composition it is characteristic for fixing of objects and view point of antiquity and traditional is advisable (the observations on the motives of materials have carried out some years ago and to my regret, at present day instead of this object is exists, it does not work accordingly).

Of course, we considered advisable to note another facts connecting with such approaches to be based on visually observations.

On October, 2010, by the Institute of Architecture and Art NAS of Azerbaijan I was sent on an official journey for participating in the International Conference that carried out in Tashkent city of Uzbekis-

tan. After official meeting they took us to one of the best five - star hotels of the city to “Markaziy”. The artistic and esthetic arrangement of interior of this modern hotel was wonderful. On the ground floor of the hotel – in the foyer one small part intended for tea, coffee and lunch that there was given the name of Omar Khayyam, the great thinker of the East. As it is known, the life history and personality of Omar Khayyam the great philosopher is still mysterious and unknown (it is one of many names of his – *I.H*). He spent one part of his difficult life in the ancient city of the Middle Asia – in Bokhara and Samarkand. In general the interior and also including, the dining – hall of the same floor was decorated with the pictures to be based on miniature style on lyrical Eastern motives. On upstairs – both in corridors and separate rooms there were hang on miniature paintings that worked out in different themes by the contemporary artists. There were noticeable of romantic climate of Eastern to be based on style of modern architecture on the inside of the hotel...

Without any doubt in the modern period to use visually from the samples of traditional art in the interiors of corresponding objects as we noted above mentioned would be more important in many aspects. Beside this, in contemporary time it would be interesting to use these works in the arrangement of different sorts of textiles, goods, and in packing products (of course, in accordingly) and even in advertisement of design industry. Including, it would be expedient to use from them in a large scale of different polygraphic works too. Realization of these works in the showing aspects view point of propagation of ancient art, creation of synthesis of tradition and contemporary art (for example, in packing goods to place the paintings in general arrangement with the topical compositions and modern elements) would be significantly. Including, view point of the same goods it would be interesting to give according scenes reflecting on the miniature paintings that attracted the attention (of course, on the base of coordination with the products) on the pack of textile, goods, sweets and tea. For example, giving miniature paintings on the boxes of chocolate and on the other sweet products would create the guarantee after using them in

the reproduction sort as the visual appliance for different purposes (in training processes, in the design of interior and etc.) of the same pictures on the boxes. Arranging small souvenirs with these pictures is characteristic. There must be especially noted the experience of artists of Uzbekistan [24; 25]. The things that mounted decoration with miniature paintings belonging to their creative activities for esthetic views and style features attract the attention. Some types of these examples were presented in 2011 (on 29 March - 03 April), in the exhibition of "The graphic art of Uzbekistan: traditions and contemporaneity" that carried out in Baku at the Museum Center of the Ministry of Culture and Tourism of the Azerbaijan Republic. Guests and residents of our country were interested in that exhibition very much.

It made special interest of widely using from the reproduction of traditional miniature art in different home things - decorative salvers, plates, vases and even on suitable textiles. Inside of technical opportunities such experiences of miniature art existed in previous times too. Thus, as we noted above mentioned, we can see the examples of miniature art also in the different works of decorative applied art and miniature paintings are more characteristic for these things.

Cloth samples of art of XVI century, consisting of compositions to be based on miniature paintings are more interesting. There have given information in the resources that, sultans and kings during diplomatic missions awarded their allies with silk clothes as a prize. They also used these clothes as means of their ideological and at the same time political propagandas. The cloth samples with miniature painting of XVI century under the name of "Iran silk" took place in personal collection of B.A.Kufi the famous Russian archeologist and ethnographer [19, p. 68-76].

At finally, we want to note that beside with investigation and learning of theoretical problems, literary and aesthetic features there would be useful to give the necessary attention to the practical investigation opportunities of this rich art.

## CONCLUSION

In our opinion without learning of classic art there would be some difficulties or was not enough efficiency in comprehensively owning the modern artistic creative activity and in getting chances to study the sciences of art and art critic. In this meaning, for learning and owning deeply the artistic and esthetic problems of descriptive art there would be useful to learn and search the special essences and style features of rich miniature painting of classic Eastern art.

At the result of carried out scientific research works on this traditional art during some years, we tried to clarify some unopened opportunities in the structure of composition of miniature art.

We hope that, getting conclusions during the investigation will be as a new word and opinion in miniature art. Miniature painting far famed all over the world and considers one of the valuable pearl of art and culture of Azerbaijan. Also we are in hopes that, in the future these conclusions as one of the useful resources will be important in learning, clarifying the real essences, cost and richness of this art and also in continuing scientific research works.

## REFERENCE

1. The Azerbaijani Soviet Encyclopedia: in the volume of 10. Volume VI, Baku, 1982. -608p.
2. The Azerbaijani Soviet Encyclopedia, volume VIII, Baku, 1984. -608p.
3. The National Encyclopedia of Azerbaijan: in the volume of 25. (In the volume of “Azerbaijan”), Scientific Centre of “NEA”, Baku, 1982. -884p.
4. Abdulfaz Sh. A. Miniature painting of Azerbaijan in the Middle Ages and artistic features. Ph.D. of art critic, dis. synopsis of thesis. Baku, 2008.-20p.
5. Afandiyev A. The military genre in miniature painting of Tabriz. The journal of military knowledge. Baku, № 6, p.99-103
6. Afandi R. Art of Azerbaijan. Baku: “Chashoglu”, 2001. -312 p.: ill.
7. Afandi R., Afandiyev T. Ornament art of Azerbaijan. Baku, 2002. -80 p.: ill.
8. Afandi R. Afandiyev T. Art of Azerbaijan in world museums. Baku, 2009. -232 p.: ill.
9. Aliyeva Y. Cultural ideas in the recourses of philosophical and historical thoughts of antique period of Azerbaijan. / The world of culture, scientific and theoretical collection, publication XV, Baku: the Publication of Azerbaijan State University of Culture and Art, 2008, p. 44-55.
10. Hajiyev I.A. Applied opportunities in modern design activity of traditional art. // The State Museum of Azerbaijan Carpets and Applied Art named in honor of Latif Kerimov. The problems of descriptive and decorative – applied art. Baku: “Teknur,” 2010, № 2-3 (4-5), p.118-128.
11. Hajiyev İ.A. Geometrical legalities in the structure of composition of miniature art. Institute of Architecture and Art NAS of Azer-

baijan, The miniatures of Azerbaijan: traditions and contemporaneity. Collection of articles dedicated to the 90<sup>th</sup> anniversary of K.Karimov, the Associate Member of NAS of Azerbaijan. Baku, "Teknur", 2011, p. 30-68

12. Kerimov K. Azerbaijani miniatures. Baku, "Ishiq", 1980. -221 p.: ill.

13. Kerimov K. Sultan Muhammad and his School. Baku, "Ishiq", 1993. -176p.: ill.

14. Aliyeva K.M. Tebriziskaya kovrovaya shkola XVI-XVII vv. Baku, Elm, 1999. -268p.:ill.

15. Boqolyubov S.K., Voinov A.V. Cherchenie. 2-e izd. Moskva, "Mashinostrojenie", 1981. -303 s.:ill.

16. Qadjiyev I.A. Miniaturnaya jivopis: traditionnost I sovremenost. Materiali nauch. Konferenchi Vzoimosvyazi kul'tur Azerbaydjana I Uzbekistana. Baku, "Teknur", 2011, № 2 (36), s. 84-95

17. Qasanzade D.Yu. Zarojdenie I razvitie Tebriziskoy miniatyurnoy jivopisi v konche XIII v nachale XV vv. Avtoreferat dis... doctora iskusstvovedeniya. Baku, 2002. -48s.

18. Dadashov S. Teoriya formal'noqo izobritel'noqo yazika tyurskoy miniatyuri. Stanbul, 2006. -124s.: ill.

19. Dode Z.V. Shelkoviy ray na Severnom Kavkaze. Iranskaya lichevaya tkan XVI v. Iz kollekchii B.A.Kuftina // Arxeoloqiya, Etnoqrafiya i antropoloqiya Evroazii. Nauchniy jurnal. Novosibirsk, izd. Instituta Arxeologii i Etnoqrafii SO RAN, 2005, № 2 (22), s.68-76

20. Kerimov K. Sultan Muxammed i evo shkola. Moskva, "Iskusstvo", 1970. -103s.: ill.

21. Koroev Yu.N. Cherchenie dlya stroiteley. M.: "Vissh. shk." 1987. -256 s.:ill.

22. Kulieva Kh. Rol' Azerbaydjanskoy miniatyurnoy shkoli v stanovlenii indiyiskoy miniatyuri epokhi moqolov // The State Museum of Azerbaijan Carpets and Applied Art named in honor of Latif Kerimov. The problems of descriptive and decorative – applied art. Baku: "Teknur". 2009, №1-2, s. 88-95

23. Solov'ev S.A., Bulanje Q.V., Shul'qa A.K. Zadachnik po chercheniyu I perspektive. Moscow:"Vish. Shk". 1988. -368s.:ill.

24. Shayakubov Sh. Contemporary miniature painting of Uzbekistan. Album. Tashkent, "Shark", 1994. -200p.:ill.

25. Shoyakubov Sh. Contemporary miniature painting of Uzbekistan. Album. Tashkent, "O'zbekiston" NMIU, 2006. -376p. :ill.

26. Afshin B. IRAN – Man, Nature, Life. Tehran, Gooya House of Culture and Arts, 2002, ill.

27. Bahar M., Kasraian N. Persepolis. Tehran, "Sekke Press", 1998. -97p.: ill. (in Persian).

28. Ghirshman R. & Herzfeld E. Persepolis the Achaemenians Capital. Tehran, Mirdashti-Farhangsara, 2000. -115p.: ill.

29. Izzatpanah B. Kerman. Tehran, Kerman Province Dept. of Culture & Islamic Guidance, 1995. -152p.: ill.

30. Rzasoy S. Alexander the Great in Azerbaijan's literature and folklore. Visions of Azerbaijan, 2010, September-October, p. 80-84



## CONTENT

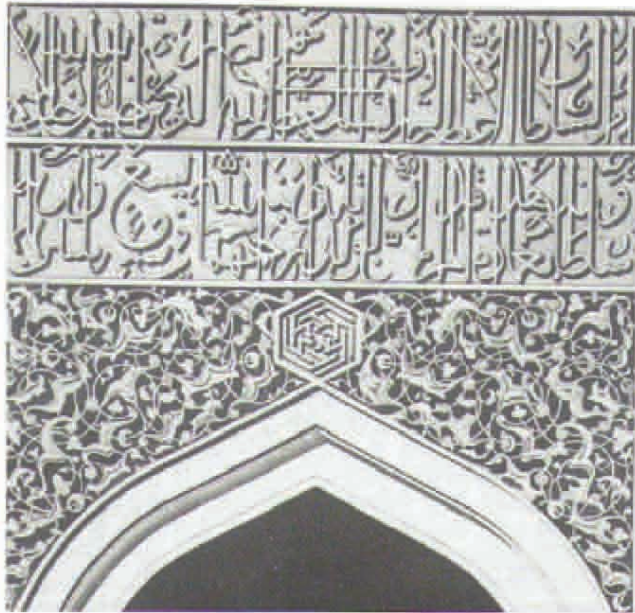
1. Introduction.....	35
2. Chapter I. About the development history of miniature art.....	38
3. Chapter II. Geometrical legalities in the structure of composition of miniature art .....	48
4. Conclusion .....	60
5. Reference .....	61
6. Illustrations .....	65

## İLLÜSTRASIYALAR

## ILLUSTRATIONS



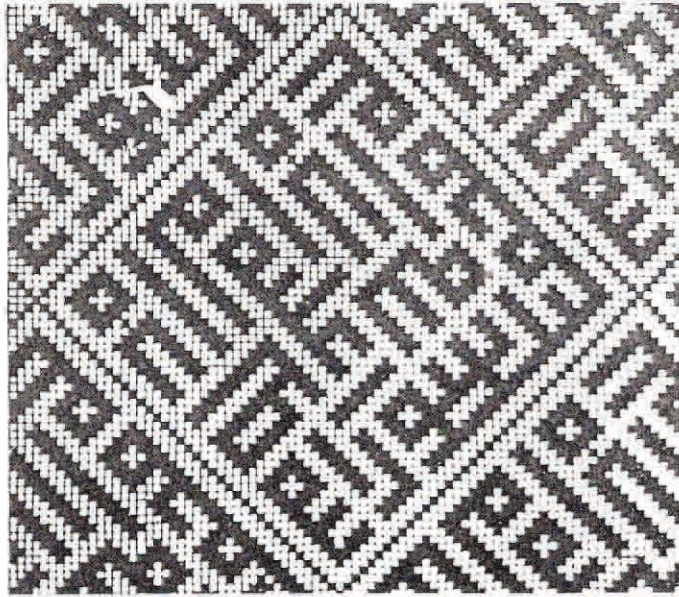
a)



b)

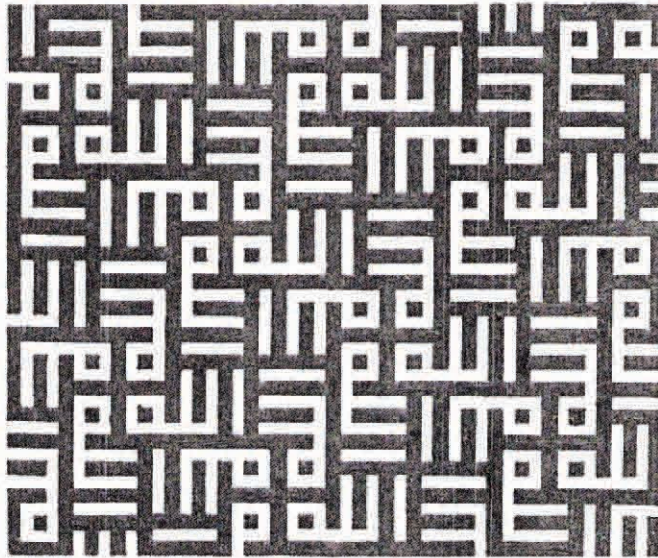
1. Bakı Şirvanşahlar sarayı ansamblında Divanxana və türbə üzərində yazı örnəyi. XV yüzillik.

1. A written specimen on mausoleum and Divankhana in the palace ensemble of Shirvanshahlar, Baku, XV century.



2. *Qarabağlar türbəsinin kufi yazı örnəyi. XIV əsr. Naxçıvan.*

2. *A written specimen in kufi on Garabaghlar mausoleum. XIV century. Nakhichevan.*



3. *Ərdəbildə Şeyx Səfi türbəsinin kufi yazı örnəyi. XV- XVI əsrlər.*

3. *A written specimen in kufi on Seykh Safi mausoleum in Ardabil. XV- XIV centuries.*





*4. Qarabağlar türbəsi. XIV əsr. Naxçıvan.*

*4. Garabaglar mausoleum. XIV century. Nakhichevan.*



*Bərdə türbəsinəndən şrifli kompozisiya (fragment).*

*Type composition from Barda mausoleum (fragment)*



**5. Bərdə türbəsi. XIV əsr.**

**5. Barda mausoleum. XIV century.**



*6. Şeyx Safi türbəsi. XV-XVI əsrlər. Ərdəbil.*

*6. Sheikh Safi mausoleum. XV-XVI centuries. Ardabil.*





7. Göy məscidin kaşı bəzəkləri. XV əsr. Təbriz.

7. Glazed ornaments of Blue mosque. XV century. Tabriz.





8. *Firdovsi və saray şairləri*. Firdovsi, "Şahnamə". Təbriz, 1537-ci il. Nyu- York, Metropolitan Muzeyi.

8. "Firdovsi and court poets". Firdovsi, "Shahnameh". Tabriz, 1537, Nyu-York, Metropolitan Museum.





9. "Huşəngin məclisi". Sultan Məhəmməd. Firdovsi, "Şahnamə". 1537-  
cı il. Nyu-York. Metropoliten Muzeyi.

9. "The assembly of Hushang". Sultan Muhammed. Firdowsi, "Shah-  
nameh". 1537. Nyu-York. Metropolitan Museum.



10. "Madrəsədə". Hilali, "Şah və dərviş". 1537-1538-ci illər. Sankt-Peterburq, Dövlət Kütləvi Kitabxanası.

10. "Madrasada". Hilali, "Shah and Darvish". 1537-1538, Sankt-Peterburg, The State Mass Library.





11. *“İbrahim çadırda əcnəbiləri qəbul edir”*. Rəşidəddin, *“Cami-ət-təvarix”*, Təbriz, 1314-cü il. London, Asiya Kral Cəmiyyəti.

11. *“Abraham is receiving the strangers in the tent. Rashid al-Din, “Jami- at-Tawarikh”, Tabriz, 1314. Royal Asiatic Society, London.*



12. "Saray bağçasında musiqi məclisi". Mani, "Divan" Təbriz, 1554-cü il. Sankt-Peterburq, Dövlət Kütləvi Kitabxanası.

12. "Music assembly in Summer pavilion". Mani, "Divan", Tabriz, 1554. Sankt-Peterburg, The State Mass Library.





13. "Xosrov Barbüdün musiqisini dinlärkän". Mir Seyid Əli. Nizami, "Xəmsə". Təbriz, 1539-1543-cü illər. London, Britaniya Muzeyi.

13. "Khosrov listens to Barbud's music". Mir Seyyid Ali. Nizami, "Khamsa". Tabriz, 1539-1543. London, British Museum.



14. "Hindistandan gətirilmiş hədiyyələrin Xosrova təqdim edilməsi".  
Firdovsi "Şahnamə", Təbriz, 1537-ci il. Nyu-York, Metropoliten Muzeyi.

14. "Presenting the gifts to Khosrow that was brought from India".  
Firdovsi "Shahnameh", Tabriz, 1537. Nyu-York, Metropolitan Museum.





15. "İsgəndər və məsləhətçisi". Əhvədi, "İsgəndərnamə", 1523-cü il. Sankt-Peterburq, Dövlət Kütləvi Kitabxanası.

15. "Iskander and his tutor". Ahvadi, "Iskandernaməh", 1523. Sankt-Peterburg, The State Mass Library.



16. "Sam Mirzənin saray məclisi". Sultan Məhəmməd. Hafiz, "Divan", 1530-cu il . Paris, L.Kartyenin kolleksiyası.

16. "Palace assembly of Sam Mirza". Sultan Muhammed. Hafiz, "Divan", 1530. Paris, collection of L.Kartyen's





17. *Namazlıq xalı. Tabriz. XVI əsr. İstanbul, Topkapı Sarayı Müzevi.*  
17. *Prayer rug. Tabriz. XVI century. İstanbul, Topkapı Palace Museum.*





18. *Sujetli xalı (fragment). Təbriz. XVI yüzillik. Budapeşt, Dekorativ Sənətlər Muzeyi.*

18. *Topical carpet (fragment). Tabriz. XVI century. Budapest, Museum of Decorative Art.*

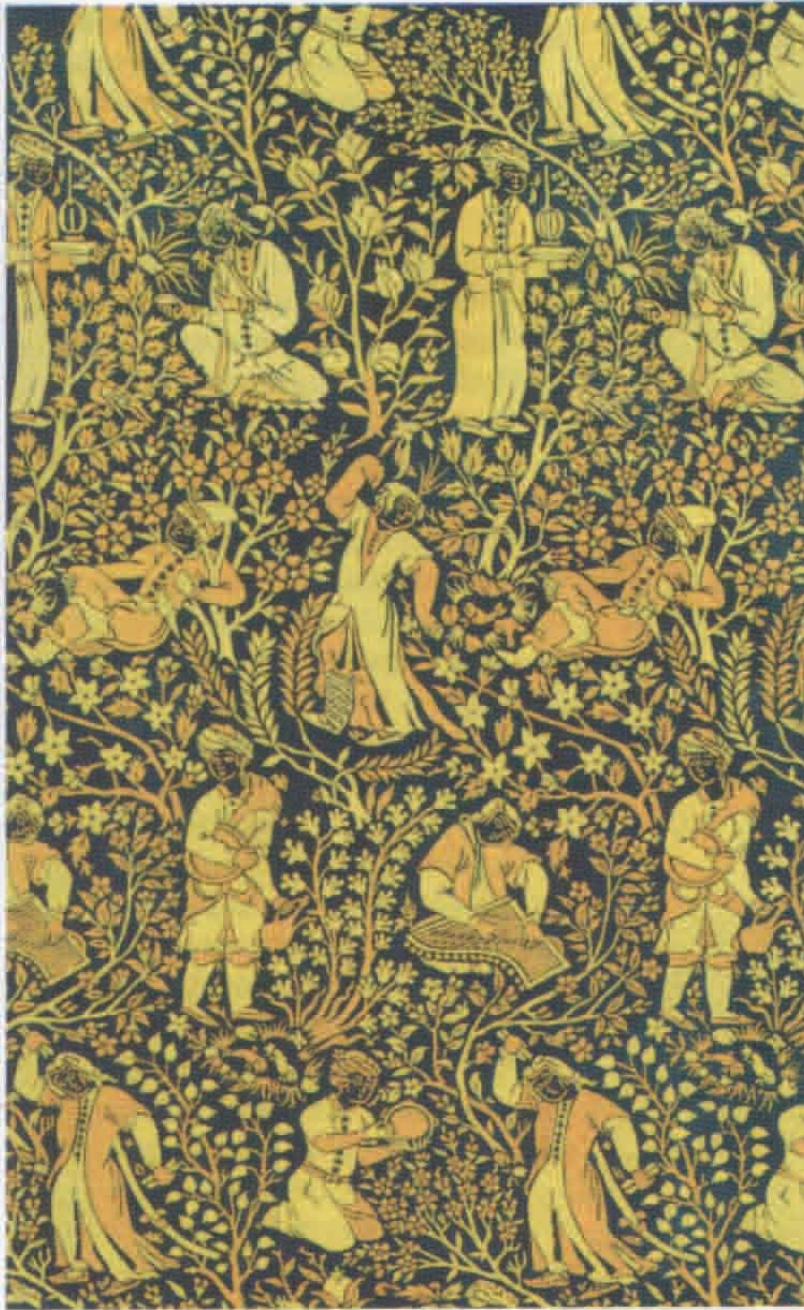




19. *Sujetli parça (fragment). Təbriz, XVI yüzillik. Moskva, Silah Palatası.*

19. *Topical cloth (fragment). Tabriz, XVI century. Moscow, House of Weapons.*





*20. XVI əsrə aid parça nümunəsi. İran. Rus arxeoloqu və etnoqrafı B.A. Kuftinin kolleksiyasından.*

*20. Cloth sample belonging to XVI century. İran. From the collection of B.A. Kuftin , the archeologist and ethnograph of Russia.*



21. Bədii vaza. XVI-XVII əsrlər. İzmir, Arxeologiya Muzeyi.  
21. Decorative vase. XVI-XVII centuries. Izmir, Archeological Museum.



22. Şirələnmiş bədii saxsı nimçə. Təbriz. XVI yüzillik. Nyu-York, E.Debenhamın şəxsi kolleksiyası.  
22. Artistic enamel earthenware plate. Tabriz. XVI century. Nyu-York, from E.Debenham's personnel collection.



**ÖZBƏKİSTAN BƏDİİ SƏNƏTKARLIQ NÜMUNƏLƏRİ**  
**GRAPHIC CRAFTSMANSHIP EXAMPLES OF UZBEKISTAN**



23. Niyazali Xolmatov. "Ov",  
Pudra qutusu, 1985.

23. Niyazali Khalmatov.  
"Hunting", Powder box, 1985.



24. İntizom Askarhodjayev. "Görüş", Boşqab, 1982.

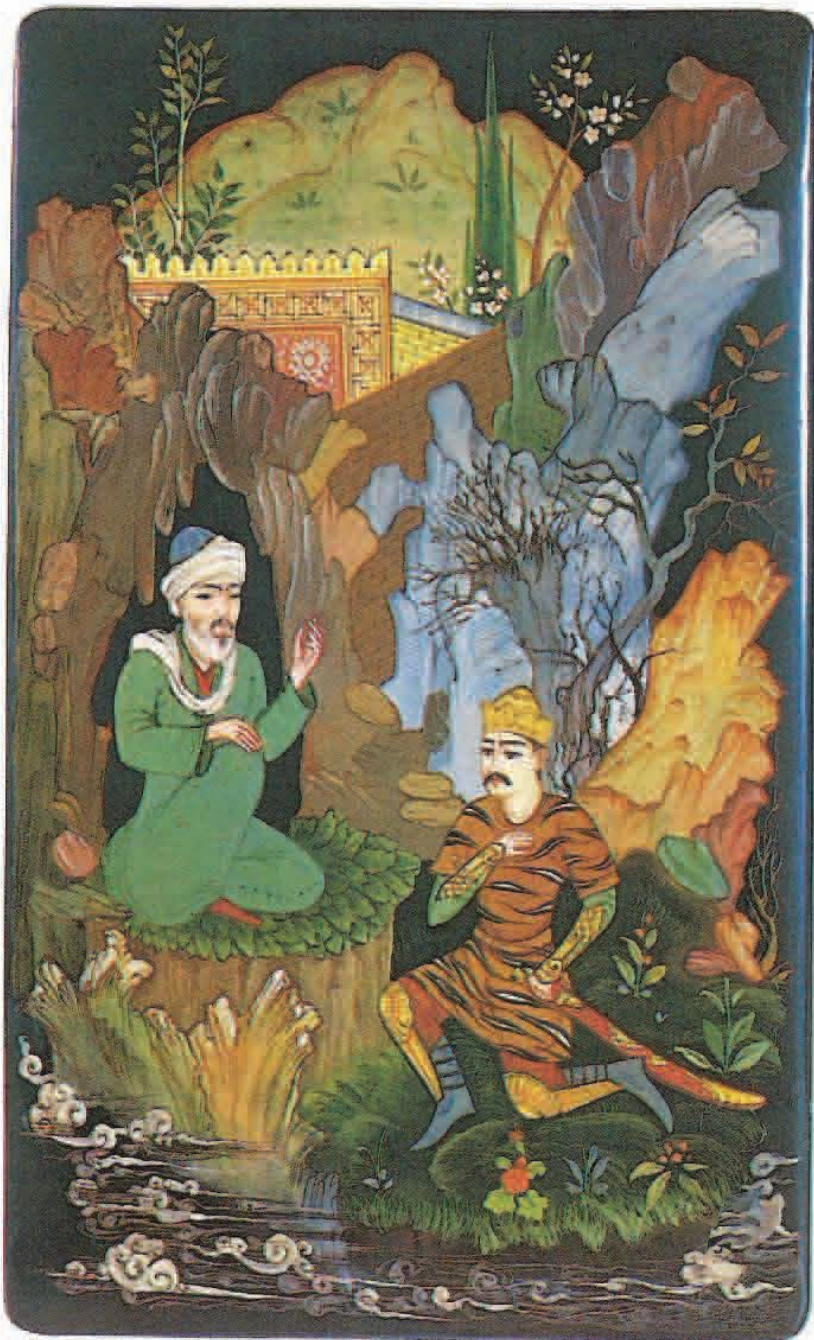
24. İntizom Askarhodjayev. "Meeting", Plate, 1982.



**25. Sadıqjon Karaboev. Nizaminin əsərindən süjet, “Leyli və Məcnun”, Mücrü, 1989.**

**25. Sadıqjan Karabajev. Plot from the work of Nizami, “Leyli and Majnun”, Box, 1989.**





26. Tair Boltabaev. "Koroğlu", Mücrü, 1987.

26. Tair Boltabajev. "Koroglu", Box, 1987.

**Hacıyev İmaş Adışirin oğlu**

**ŞƏRQ MİNİATÜR SƏNƏTİNDƏ KOMPOZİSİYA QURULUŞUNDA  
FORMA VƏ ÜSLUB XÜSUSİYYƏTLƏRİ**

Bakı, "Təknur", 2012

**Hajiyev Imash Adishirin oglu**

**THE FEATURES OF FORMS AND STYLES IN THE STRUCTURE  
OF COMPOSITION OF EAST MINIATURE ART**

Baku, «Teknur», 2012



~~~~~  
Çapa imzalanmışdır: 03.09.2012.

Kağız formatı: . Həcmi: 5,5 ç.v.

Sifariş 23. Tiraj 200.

«Təknur» MMC-nin mətbəəsində  
hazır elektron variantdan çap olunmuşdur.

~~~~~  
Mətbəə kitabın məzmununa görə  
heç bir cavabdehlik daşımır!

~~~~~  
**Mətbəənin direktoru: Ələkbər Məmmədov**

~~~~~  
Ünvan: Bakı ş., H.Cavid pr., 31  
Telefon: 408-86-23; 050-222-40-25



*İmş Hacıyev – sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent.*

Respublikada və eləcə də xarici ölkələrdə – Türkiyə, Rusiya, Özbəkistan, Ukrayna və Qazaxıstanda dərc olunmuş 70-ə qədər elmi məqalələrin, bir neçə metodik vəsaitin və bir monoqrafiyanın müəllifidir. Təsvir sənət işlərindən ibarət iki fərdi sərgisi keçirilmişdir.

Azərbaycan Rəssamlar İttifaqının, Azərbaycan Dizaynerlər İttifaqının üzvüdür. 2010-cu ildən AMEA-nin Memarlıq və İncəsənət İnstitutunda ümumi işlər üzrə direktor müavini vəzifəsində çalışır.

*İmş Hacıyev – Ph.D. of art critic, assistant professor*

An author of some methodical sources and more than 70 scientific articles that published in the republic and also at the foreign countries – in Turkey, Russia, Uzbekistan, Ukraine and in Kazakhstan. In 2011, was published his monograph in the name of “Formalization of industrial design and directions of development in Azerbaijan” (Baku, 2011). Consisting of the works of descriptive art he held on two individual exhibitions. He is a member of Union of Azerbaijan Artists and Union of Azerbaijan Designers. Since 2010, is a deputy of director on general works in the Institute of Architecture and Art of NAS of Azerbaijan.